

УДК 81'1.001
УКПП
№ держреєстрації 0121U112686
Інв. №

Міністерство освіти і науки України
Сумський державний університет (СумДУ)
40007, Суми, вул. Римського-Корсакова, 2; тел. (0542) 33-41-08
Факс. 33-40-49; e-mail: info@nis.sumdu.edu.ua

ЗАТВЕРДЖУЮ
Проректор з наукової роботи,
д-р фіз.-мат. наук, професор

_____ А. М. Черноус

НАУКОВО-ТЕХНІЧНИЙ ЗВІТ
про виконання завдань Перспективного плану розвитку наукового напрямку
«Гуманітарні науки та мистецтво» Сумського державного університету

(проміжний)

**РОЗРОБЛЕННЯ КОНЦЕПЦІЇ СОЦІАЛЬНОЇ СТІЙКОСТІ
ЛЮДИНИ В ТЕРИТОРІАЛЬНІЙ ГРОМАДІ**

Науковий керівник НДР,
д-р пед. наук, доцент

О.В. Купенко

2022

Рукопис закінчено __ грудня 2022 р.

Результати роботи розглянуто науковою радою СумДУ протокол від __ грудня 2022 р. № __

СПИСОК АВТОРІВ

Керівник НДР на умовах цивільно-правового договору	05.01.2023	О.В. Купенко (реферат, вступ, розділ 1, 3, висновки, додатки)
Відповідальний виконавець на умовах цивільно-правового договору	05.01.2023	А.М. Костенко (реферат, вступ, розділ 1, 3, висновки, додатки)
Виконавець на умовах цивільно-правового договору	05.01.2023	О.М. Сушкова (вступ, розділ 1, 3, висновки)
Виконавець на умовах цивільно-правового договору	05.01.2023	М.М. Набок (вступ, підрозділ 2.1, розділ 3, висновки)
Виконавець на умовах цивільно-правового договору	05.01.2023	В.В. Степанов (вступ, підрозділ 2.2, розділ 3, висновки)
Виконавець на умовах цивільно-правового договору	05.01.2023	А.В. Гончаренко (вступ, підрозділ 2.3, розділ 3, висновки)
Виконавець на умовах цивільно-правового договору	05.01.2023	М.С. Назаров (вступ, розділ 1, 3, висновки)
Виконавець на умовах цивільно-правового договору	05.01.2023	М.А. Садимака (вступ)

РЕФЕРАТ

Звіт про НДР: 76 с., 3 рис., 4 табл., 1 дод., 47 джерел.

ВРАЗЛИВІСТЬ, ГРОМАДА, ІНТЕРДИСЦИПЛІНАРНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ, КОНЦЕПЦІЯ, ЛЮДИНА, МЕХАНІЗМИ, СОЦІАЛЬНА СТІЙКІСТЬ, ЧИННИКИ.

Об'єкт дослідження – соціальна стійкість.

Предмет дослідження – концепція соціальної стійкості людини в територіальній громаді.

Мета дослідження: на основі теоретично-методологічного аналізу феномену «соціальна стійкість» та його чинників в аспектах гуманітарних наук розробити концепцію соціальної стійкості людини в територіальній громаді.

Методологічною основою для досягнення сформульованої мети стало застосування інтеграційної рамки інтердисциплінарного дослідження соціальної стійкості людини в громаді, включаючи системний, синергетичний, проблемно-орієнтований підходи. Опрацьовано філософський, культурологічний, лінгвістичний, історичний аспекти предмету дослідження у відповідності до дослідницьких методів цих галузей наукового знання, а саме застосовано методи аналізу і синтезу, дедукції та індукції, узагальнення, поєднання історичного та логічного аналізу, вивчення та аналізу документів (контент-аналіз); використано статичні дані, історико-порівняльний і проблемно-хронологічний методи; залучено семантику лінгвальних мереж. Шляхом інтердисциплінарного дослідження виявлено чинники соціальної стійкості людини в територіальній громаді в їх ймовірнісному значенні в аспектах гуманітарних наук. Тим самим визначено гуманітарні засади концепції соціальної стійкості людини в територіальній громаді та обґрунтована доцільність подальшого доповнення концепції механізмами розвитку соціальної стійкості людини в територіальній громаді.

У результаті виконання технічного завдання:

- визначено ознаки феномену «соціальної стійкості» як внутрішньої здатності та зовнішніх можливостей соціального суб'єкта навчатися та діяти для подолання, адаптації чи трансформації, а також для досягнення добробуту у відповідь на загрози стабільності, життю, розвитку та наявну певну міру власної вразливості;

- виявлено терміносистему «стійкість і вразливість, благополуччя та сталість» й на її основі укладено відповідний термінологічний словник;

- виявлено специфіку феномену «соціальної стійкості» на рівні національної символіки, ідей Роду та Родовідповідності, поняття «своє – чуже» в українських народних думках. Підкреслено, що на основі національного укладу життя, морально-етичних принципів та ідеалів, насамперед українського козацтва, заявлених в українських народних думках, формується і утверджується дієве становлення українців як європейської нації та її самоствердження у світовій спільноті;

- виявлено сенс в прагматичному осмисленні стійкості заради загального колективного блага на підставі аналізу концепту «стійкість» на матеріалі дискурсу США;

- виявлено чинники демократичного та авторитарного управління для забезпечення стійкості громади на прикладі дослідження продовольчого забезпечення населення Великої Британії, Німеччини та СРСР у період Другої світової війни 1939–1945 рр.;

- обґрунтовано концепцію соціальної стійкості людини в територіальній громаді як сукупність чинників в аспектах гуманітарних наук;

- сформульовано рекомендації для органів державної влади, місцевого самоврядування та громадських об'єднань.

ЗМІСТ

ВСТУП	6
1 Визначення поняття «соціальна стійкість людини в громаді»	11
2 Виявлення чинників соціальної стійкості людини в громаді в аспектах культурології, лінгвістики та історії	20
2.1 Національна спрямованість художньо-естетичного вираження соціальної стійкості в українських народних думках	20
2.2 Когнітивні аспекти стійкості як сучасного значущого концепту	30
2.3 Управлінські механізми соціальної стійкості та продовольчого забезпечення населення Великої Британії, Німеччини та СРСР у період Другої світової війни 1939–1945 рр.	45
3 Концепція соціальної стійкості людини в територіальній громаді	58
ВИСНОВКИ	64
РЕКОМЕНДАЦІЇ	66
ПЕРЕЛІК ДЖЕРЕЛ ПОСИЛАННЯ	69
ДОДАТКИ	74

ВСТУП

В умовах глобальних, національних та особистісних викликів, які стоять перед державою Україна, територіальними громадами та кожною родиною, кожним українцем активізується застосування в суспільстві поняття «стійкість». Увійшовши в український публічний простір у перекладах міжнародних документів, поняття «стійкість» (від англ. «resilience») стало з'являтися в державних програмних документах та документах рівня місцевого самоврядування. Активізується застосування цього поняття в публіцистичних текстах, новинних «стрічках», оголошеннях про неформальну освіту, звітах про реалізовані проекти. Однак в україномовних наукових публікаціях поняття «стійкість» ще не знайшло достатнього відображення.

Пошук у ресурсах Гугл-академії станом на серпень 2022 року дає 196 000 відповідей за пошуковим словом «стійкість» в україномовних публікаціях, на фоні 3 500 000 відповідей за пошуковим словом «resilience» в англійськомовних публікаціях. Серед авторів відібраних публікацій – представники економічної (наразі переважають інших в україномовних публікаціях), інженерної, аграрної та соціальної галузей наукового знання. При цьому 196 000 відповідей за пошуковим словом «стійкість» в україномовних публікаціях в Гугл-академії включають в себе також і 58 500 (близько 30 %) за пошуковими словами «соціальна» і «стійкість», а також 336 (близько 0,2 %) відповідей на пошукове словосполучення «соціальна стійкість». В той час як в англійськомовних публікаціях серед 3 500 000 відповідей на пошукове слово «resilience» маємо 3 050 000 (близько 87 %) відповідей за пошуковими словами «social», «resilience» та 32 700 (близько 0,9 %) відповідей за пошуковим словосполучення «social resilience». Такі кількісні показники інтерпретуємо як більшу зв'язаність в англійськомовному науковому полі понять «resilience» та «social». Зазначене привертає до словосполучення «соціальна стійкість» особливу увагу.

В україномовному та англomовному суспільному дискурсі термін «соціальна стійкість» згадується поряд із економічною, екологічною та воєнною стійкістю, при цьому передбачає набір власних індикаторів і показників. Соціальна стійкість часто описується через такі елементи як: соціальна справедливість, життєздатність, набуття досвіду, здатність до навчання, розвиток громади, соціальний капітал, соціальна підтримка, довіра, права людини, інклюзивність, соціальна відповідальність, соціальна справедливість, стійкість громади, адаптація людини, тощо. Таке широке коло категоріального апарату соціальної стійкості «розмиває» предмет дослідження та ускладнює відповідну суспільну практику. Цілком очевидно, що феномен «соціальна стійкість» вимагає інтердисциплінарного дослідження.

Виходячи з цього визначено **мету дослідження**: на основі теоретично-методологічного аналізу феномену «соціальна стійкість» та його чинників в аспектах гуманітарних наук розробити концепцію соціальної стійкості людини в територіальній громаді.

Об'єкт дослідження – соціальна стійкість.

Предмет дослідження – концепція соціальної стійкості людини в територіальній громаді.

Методологічною основою для досягнення сформульованої мети стало застосування інтеграційної рамки інтердисциплінарного дослідження соціальної стійкості людини в громаді, включаючи системний, синергетичний, проблемно-орієнтований підходи. Опрацьовано культурологічний, лінгвістичний, історичний аспекти предмету дослідження у відповідності до дослідницьких методів цих галузей наукового знання, а саме застосовано методи аналізу і синтезу, дедукції та індукції, узагальнення, поєднання історичного та логічного аналізу, вивчення та аналізу документів (контент-аналіз); використано статичні дані, історико-порівняльний і проблемно-хронологічний методи; залучено семантику лінгвальних мереж. Шляхом інтердисциплінарного дослідження виявлено чинники соціальної

стійкості людини в територіальній громаді в їх ймовірнісному значенні в аспектах гуманітарних наук. Тим самим визначено гуманітарні засади концепції соціальної стійкості людини в територіальній громаді та обґрунтована доцільність подальшого доповнення концепції механізмами розвитку соціальної стійкості людини в територіальній громаді.

Наукова новизна результатів дослідження полягає в такому:

- визначено ознаки феномену «соціальної стійкості» як внутрішньої здатності та зовнішніх можливостей соціального суб'єкта навчатися та діяти для подолання, адаптації чи трансформації, а також для досягнення добробуту у відповідь на загрози стабільності, життю, розвитку та наявну певну міру власної вразливості;

- виявлено терміносистему «стійкість і вразливість, благополуччя та сталість» й на її основі укладено відповідний термінологічний словник;

- виявлено специфіку феномену «соціальної стійкості» на рівні національної символіки, ідей Роду та Родовідповідності, поняття «своє – чуже» в українських народних думках. Підкреслено, що на основі національного укладу життя, морально-етичних принципів та ідеалів, насамперед українського козацтва, заявлених в українських народних думках, формується і утверджується дієве становлення українців як європейської нації та її самоствердження у світовій спільноті;

- виявлено сенс в прагматичному осмисленні стійкості заради загального колективного блага на підставі аналізу концепту «стійкість» на матеріалі дискурсу США;

- виявлено чинники демократичного та авторитарного управління для забезпечення стійкості громади на прикладі дослідження продовольчого забезпечення населення Великої Британії, Німеччини та СРСР у період Другої світової війни 1939–1945 рр.;

- обґрунтовано концепцію соціальної стійкості людини в територіальній громаді як сукупність чинників в аспектах гуманітарних наук.

Індикатори виконання дослідження:

1) виявлена терміносистема «стійкість і вразливість, благополуччя та сталість» знайшла відображення в термінологічному словнику до теми соціальної стійкості. Зазначене стало основою для літературного твору «Термінологічний глосарій до теми соціальна стійкість» (О. В. Купенко, В. В. Степанов, Т. О. Козинцева), в який було також додано довідникову інформацію про вчених, праці яких дозволяють поглибити розуміння чинників і механізмів розвитку соціальної стійкості. Для названого літературного твору подано заявку на авторське свідоцтво;

2) визначено гуманітарні засади і обґрунтовано концепцію соціальної стійкості в територіальній громаді. Подано заявку на авторське свідоцтво наукового твору «Концепція соціальної стійкості людини в територіальній громаді» (О. В. Купенко, А. Є. Лебідь, Н. Д. Світайло, А. М. Костенко, Т. О. Козинцева, О. М. Сушкова, М. М. Набок, В. В. Степанов, А. В. Гончаренко). У цьому творі гуманітарні засади концепції доповненні також і механізмами розвитку соціальної стійкості людини в територіальній громаді;

3) підготовлено 18 наукових публікацій. Із них опубліковано (подано): 3(2) стаття у виданнях категорії В; 3(1) у виданнях, які обліковуються базами даних Scopus, WoS, включаючи одну в виданні Q1; 3(1) розділи у колективні монографії, а також 4 тези на міжнародних конференціях; рекомендовано до видання 1 монографію (додаток А);

4) до друку підготовлено монографію «Гуманітарні засади соціальної стійкості людини в громаді»;

5) проміжні результати дослідження, терміносистема «стійкість і вразливість, благополуччя та сталість», концепція соціальної стійкості людини в громаді застосовується в аналітичних дослідженнях з проблематики соціальної стійкості всеукраїнського та обласного масштабу, а також відображено в 1 опублікованому та 2 підготовлених до друку

аналітичних звітах Центру соціальних досліджень Сумського державного університету;

б) сформульовано рекомендації для органів державної влади, місцевого самоврядування та громадських об'єднань;

7) основні результати дослідження введені в навчальний процес Сумського державного університету: спеціальність 035 «Філологія» (розробка нових курсів з когнітивної, корпусної лінгвістики, дискурсології), спеціальність 032 «Історія та археологія» (лекційні заняття освітніх компонентів «Новітня історія країн Західної Європи та Північної Америки», «Історія країн Центральної та Східної Європи»), спеціальність 231 «Соціальна робота» (лекційні заняття освітніх компонентів «Професійні комунікації та соціальне партнерство», «Історія та теорія соціальної роботи»), спеціальність 052 «Політологія» (лекційні заняття освітніх компонентів «Основні політичні доктрини сучасності», «Педагогічний практикум із змістовним модулем: «Громадянська освіта»»), а також для всіх спеціальностей в рамках інтегрованого курсу «Демократія: цінності, принципи, механізми» (в рамках теми «Філософські засади демократичного врядування»), вибіркового курсу «Філософія культури», «Масова та елітарна культура»;

8) організовано інтердисциплінарну дослідницьку групу, яка має потенціал для подальших спільних досліджень із проблематики соціальної стійкості.

1 ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «СОЦІАЛЬНА СТІЙКІСТЬ ЛЮДИНИ В ГРОМАДІ»

Для розуміння феномену «соціальна стійкість людини в громаді» продуктивним представляється його інтердисциплінарне дослідження. Виходимо з аргументації, яку визначили S. G. Clark та R. L. Wallace, – поєднання різних наукових галузей і дисциплін у корисний спосіб не відбувається спонтанно, продуктивність такого поєднання вимагає інтеграційної рамки [1]. У даному дослідженні застосована інтеграційна рамка інтердисциплінарного дослідження соціальної стійкості людини в територіальній громаді, яка відображає три метатеоретичні припущення: 1) соціальна стійкість – це здатність синергетичної системи; 2) соціальна стійкість – це здатність ієрархічної системи; 3) соціальна стійкість – це здатність системи дати відповідь і вирішувати проблеми у ситуації загроз.

Деталізуємо розуміння феномену «соціальна стійкість людини в громаді», виходячи із цих припущень.

Дослідження соціальної стійкості людини в громаді як здатність синергетичної системи. З позицій синергетики В. Glavovic, R. Scheyvens, J. Overton визначають стійкість (а) як кількість збурень, які система може поглинути і все ще залишатися в тому самому стані, (б) як ступінь здатності система до **самоорганізації**, (с) як ступінь, до якого система може створити та збільшити здатність до **навчання** та адаптації [2]. М. Кеск та Р. Sakdapolrak визначають систему як повністю стійку, якщо вона здатна не лише більш-менш доцільно діяти в умовах невизначеності, але й справлятися з майбутніми кризами шляхом навчання через потрясіння та страждання [3]. Навчання при цьому варто розглядати як здатність самостійно отримувати нові знання, розширювати власне світосприйняття, отримувати нові навички, а відповідно й отримувати досвід справлятися із новими потрясіннями та загрозами руйнування.

Ще однією характеристикою, необхідною для стійкості з позицій синергетики, є **інноваційність** [3, 4]. Тобто йдеться не лише про здатність системи навчатися, але й про її здатність **створювати** нові рішення, нові способи поведінки й реалізовувати їх. Необхідність застосування інновацій обумовлено появою нових викликів, з якими людина раніше не стикалася. В цій ситуації здатність людини шукати креативні, інноваційні рішення, підходи для протидії новим викликам зміцнює її стійкість. Така здатність можлива за умов відкритості людини до нового та готовності ризикувати в умовах невизначеності.

У синергетичному розумінні структура системи не задана ззовні, а самоорганізуються певним шляхом. Наприклад, людина-біженець від військового конфлікту потрапляє у нову країну і починає розбудовувати власну систему зв'язків з людьми та інституціями, створювати власну ризому стійкості. Інший приклад – ті, хто реалізує волонтерські проекти, з часом створюють партнерства, об'єднуючи власні ризомі. Певна кількість таких об'єднаних ризом переходить у нову якість, що має ймовірність забезпечення соціальної стійкості громади.

Доступ до капіталу є ще однією ознакою соціальної стійкості людини в громаді. Так В. Obrist, С. Pfeiffer та R. Henley визначають соціальну стійкість як здатність суб'єктів отримувати **доступ до капіталів** для того, щоб не тільки справлятися з несприятливими умовами та пристосовуватися до них (тобто реагувати), але також шукати та створювати варіанти (тобто бути проактивними) і, таким чином, розвивати компетентність у боротьбі із загрозою [5]. Отже, створення умов в громаді, коли кожен її член (житель громади) має рівний доступ до капіталу (спільного блага) громади є передумовою формування соціальної стійкості.

Принцип **не залишати нікого осторонь** і зосередитися на найбільш вразливих групах і групах ризику проголошується в «Цілях сталого розвитку» [6] та в Спільному керівництві ООН щодо допомоги у розбудові стійких суспільств [7]. У відповідності до цих міжнародних документів

«включеність» у комунікації та взаємодію вразливих груп людей і людей в складних життєвих обставинах визначає не лише їх власну стійкість і стійкість їх сімей, але й стійкість громад і країн в цілому.

Стратегії поведінки бідних людей та їх доступ до засобів для існування не повинні обмежуватися соціальними мережами з іншими бідними людьми, вони можуть досягти більшого через зв'язки з урядовцями, орендодавцями чи покровителями [2]. В таких умовах, передбачається, що соціальну стійкість всіх суб'єктів можна забезпечити в тому числі й через **інклюзію** та **інтеграцію** місцевих жителів у всі етапи управління громадою. Розвиток партиципації, особливо стосовно вразливих груп населення, зміцнює стійкість, оскільки дозволяє врахувати потреби та використати можливості різних груп людей в громаді.

Н.-G.Vohle підкреслює подвійну природу соціальних мереж: з одного боку, вони сприяють об'єднанню, з іншого – іноді можуть обмежувати доступ та спричиняти виключення [8]. Виключення може відбуватися як щодо доступу до мережі, так і щодо доступу до капіталів. Це може стосуватися вразливих осіб і впливати тим самим на їх стійкість.

Вразливість розглядається антонімом для стійкості. Вразливість бідних людей відображає підвищену чутливість і знижену здатність справлятися з «хвилями лиха», а також впливає на крихкість і незахищеність систем, в які включені бідні. Збільшення вразливості вимагає поступово менших збурень, щоб призвести до потенційно катастрофічного результату. Накопичення збурень, з якими раніше можна було впоратися, стає дестабілізуючим. Адаптивні можливості зменшуються. Це потенційно може призвести систему, в яку так чи інакше включені вразливі групи, до конфлікту щодо критичних ресурсів, коли активи засобів до існування системи виснажуються, а установи не в змозі адаптуватися до змін. Наслідком є зниження стійкості системи в цілому, а вразливість в умовах збурень зростає [2].

Отже, з позицій синергетики динаміка щодо соціальної стійкості людини в громаді має ймовірнісний характер: можуть відбуватися процеси зростання стійкості, але й процеси накопичення вразливості. Відповідним чином одним із завдань інтердисциплінарного дослідження є виявлення чинників, які визначають напрям динаміки системи.

Дослідження соціальної стійкості людини в громаді як одного з рівнів ієрархічної системи управління. Виходимо з найбільш поширеної у наукових джерела рамки аналізу феномену «соціальна стійкість», що включає в себе три процеси: подолання (coping); адаптація (adaptive) та трансформація (transformative) – **САТ-рамки** [3, 4]. САТ-рамка фіксує соціальну стійкість в її динамічних властивостях, що й мають визначити планування процесів в ієрархічних системах:

- **подолання** – це здатність поглинати зміни та відновлюватися після лиха як скоріше реактивна здатність, спрямована на відновлення функціонування до попереднього рівня в короткостроковій перспективі, використовуючи наявні ресурси, навички та можливості;

- **адаптивна здатність** – це здатність мобілізувати дії, процеси та рішення, які дозволяють рефлексувати та коригувати існуючі соціальні норми та процеси через навчання на отриманому досвіді лиха. Адаптаційна здатність – це й профілактичний потенціал, який допомагає передбачити майбутні ризики на основі уроків, отриманих у минулих лихих подіях;

- **трансформаційна здатність** – це здатність до самоорганізації, до самостійної зміни системою її структури, до функціонування в новій фазі, в нових часових рамках трансформаційних самозбурень. Ключовими факторами трансформації є стратегічне мислення, лідерство та інновації, а також завчасні рішення щодо майбутнього розвитку через розуміння майбутніх ризиків [4].

САТ-рамка, процеси подолання, адаптації та трансформації отримали достатнє визнання в науковій літературі, щоб прийняти їх в якості базових для забезпечення соціальної стійкості в ієрархічній системі «людина – сім'я –

соціальна(і) група(и) – територіальна громада – держава». Розглядаються ці процеси скоріше як паралельні. За В. Glavovic, R. Scheyvens, J. Overton, врахування потребує те, що стійкість на одному рівні системи не обов'язково покращує стійкість на інших рівнях [2]. І в цьому сенсі потрібно взяти до уваги проблематику наявності вразливостей суб'єктів та нерівного доступу до капіталів, що вже акцентувалася з позицій синергетики.

Розуміння соціальної стійкості людини в громаді на різних ієрархічних рівнях управління вимагає постанови питання **вимірювань** наявних і потрібних результатів, тобто питання відповідних шкал.

Наразі в українській нормативно-правовій базі більшою мірою наявні шкали вимірювання щодо вразливості. Представляється доцільним використання також і міжнародних шкал: The Connor-Davidson Resilience Scale (CD-RISC) [9] та шкали стійкості за Т. Cannon [10].

Шкала стійкості CD-RISC більшою мірою стосується індивідуальної стійкості людини і включає в себе такі індикатори: 1) здатні адаптуватися до змін; 2) тісні та надійні стосунки; 3) надія на долю чи Бога; 4) здатність мати справу з усім, що стається; 5) минулий успіх як впевненість для нового виклику; 6) почуття гумору; 7) процес подолання стресу як зміцнюючий чинник; 8) наявність тенденції прийти в норму після хвороби чи труднощів; 9) розуміння того, що все трапляється з причини; 10) докладання максимуму зусиль незважаючи ні на що; 11) впевненість у можливості досягнути своїх цілей; 12) здатність не здаватися, коли все виглядає безнадійно; 13) знання про те, куди звернутися за допомогою; 14) здатність зосереджено і ясно мислити під тиском; 15) взяття на себе ініціативи у вирішенні проблем; 16) здатність не впадати духом через невдачі; 17) ставлення до себе як до сильної людини; 18) здатність приймати непопулярні або важкі рішення; 19) здатність впоратися з неприємними відчуттями; 20) здатність в певних ситуаціях діяти на здогадку; 21) сильне почуття мети; 22) контроль над своїм життям; 23) любов до викликів; 24) праця для досягнення своїх цілей; 25) гордість за свої досягнення.

Шкала стійкості, за Т. Cannon, виокремлює взаємозв'язок рівнів окремої людини і громади. Передбачено такі індикатори: 1) міцність і стійкість доступу до засобів існування людини; 2) добробут і базовий стан людини (включаючи міцне здоров'я і хороше харчування); 3) самозахист; 4) соціальний захист людей; 5) належне врядування, здатне продовжувати працювати в кризовій ситуації, щоб виконувати свої обов'язки щодо надання допомоги, відновлення та впровадження заходів, які також зменшать майбутню вразливість. Якщо чинник 1-3 не виявлені як чинники стійкості (або, навпаки, стають чинниками вразливості), то стійкість людини визначається стійкістю громади.

З точки зору вимірювань соціальної стійкості людини в громаді вбачається доцільним фіксувати та співставляти не лише показники індикаторів індивідуальної стійкості та стійкості соціального захисту та врядування в громаді, але й індикаторів горизонтальних і вертикальних зв'язків. Тому врахуємо також **індикатори соціальної згуртованості, за W. Easterly** [11]: 1) індикатори членства в організаціях і громадянської участі; 2) індикатори довіри (включаючи індикатор «більшості людей можна довіряти»); 3) індикатори розподілу доходів серед населення; 4) індикатори етнічної неоднорідності, ймовірність того, що дві випадково вибрані особи з певної країни не належатимуть до однієї етнолінгвістичної групи.

Застосування шкал соціальної стійкості та згуртованості забезпечує управління в громаді на основі даних, тому представляється принциповим процесом із позицій метатеоретичного припущення щодо соціальної стійкості як здатності ієрархічної системи. При цьому соціальну стійкість людини в громаді розглядається не стільки як самоціль, скільки як необхідна умова благополуччя людини в розумінні «Цілей сталого розвитку» [6].

Дослідження соціальної стійкості людини в громаді в орієнтованості на рішення проблеми. Феномен «соціальна стійкість» за своєю суттю розглядається як динамічний у філософському розумінні, що все змінюється і ніщо не залишається нерухомим. Таким чином, поняття

«соціальна стійкість» відображає невизначеність, зміни та кризу як нормальні, а не виняткові умови. У продовження цієї думки поняття «соціальна стійкість» включає пристосування, адаптацію та трансформацію у відповідь не лише на виклики, які вже наявні, але й на ті, які наразі є несподіваними та невідомими [3]. В. С. Glavovic із співавторам чітко висловлює це, визначивши у загальному випадку соціальну стійкість як здатність сприймати зміни, мати справу з несподіванками або справлятися з порушеннями [2].

Розглядаючи орієнтацію на рішення проблеми як одне з метатеоретичних припущень щодо соціальної стійкості в інтеграційній рамці інтердисциплінарного дослідження щодо соціальної стійкості людини в громаді, зосереджуємось на тому, що вже було зацентовано при аналізі попередніх аспектів, – на вразливості як антонімі стійкості. Отже, людина може зіткнутися з лихом, на яке не здатна буде адекватно відповісти чи то в силу масштабів лиха та катастрофічності впливу, чи то тривалості травмуючого впливу, чи то в силу власних вразливостей. Наявних у людини доступу до мереж і капіталів, компетентностей та інноваційності, реактивності та проактивності в умовах надзвичайної ситуації може бути недостатньо. Загальна відповідь випливає з такого. М. F. Olwig чітко визначає, що соціальну стійкість потрібно розуміти як продукт взаємодії між глобальними та місцевими силами [12]. С. Greiner та P. Sakdapolrak пропонують концепцію «транслокальності» [13]. Отже, загальною відповіддю на недостатню стійкість (тобто на певну вразливість) людини (чи певного колективного суб'єкта) є звернення до системи вищого ієрархічного рівня. І тут відкривається діалектика ієрархічного та синергетичного підходів щодо соціальної стійкості людини в громаді, адже надмірність у наданні рішень з боку надсистеми може стати шкодою для міцності, винахідливості, швидкості даної системи. З іншого боку, недостатність у наданні допомоги з боку надсистеми може мати своїм наслідком смерть системи. Тобто питання про те, на якому рівні ієрархії та в якій мірі має бути дана відповідь на лихо

завжди залишається відкритим і вимагає ухвалення рішень виходячи з контексту наявної події.

Як зазначають В. Н. Walker та D. Salt, громади слід розуміти як місця нерівномірно розподілених вразливостей і нерівномірно розподілених потенціалів для боротьби з ними. З цієї точки зору процес формування, збереження та відтворення соціальної стійкості виглядає як дуже суперечливий і навіть конфліктний процес [14]. М. Keck та Р. Sakdapolrak формулюють проблему, яку потрібно вирішити ще більш різко: «стійкість коштує дорого і важливо, щоб вона була досягнута в умовах обмежених ресурсів і обмежених, хоча й доступних варіантів дій», а значить потрібно мати на увазі «питання про те, хто є переможцями та хто програв у поточних процесах формування соціальної стійкості» [3].

Що представляється беззаперечним, так це необхідність сім'ї як основи соціальної стійкості людини. Слід відмітити, що це твердження знаходить своє відображення в нормативній документації щодо надання соціальних послуг в Україні. Реформування галузі відбувається саме в напрямку надання соціальних послуг сім'ям, щоб сприяти їх здатності в подолання складних життєвих обставин з урахуванням наявних вразливостей.

Підсумовуючи викладене, в результаті застосування представленої інтердисциплінарної рамки отримано терміносистему – «стійкість і вразливість, благополуччя та сталість», а також визначення поняття «соціальна стійкість» (рисунок 1.1).

Отже, соціальна стійкість – це внутрішня здатність і зовнішні можливості соціального суб'єкта навчатися та діяти для подолання, адаптації чи трансформації, а також для досягнення добробуту у відповідь на загрози стабільності, життю, розвитку та наявну певну міру власної вразливості.

Виходячи із викладеного, метатеоретичні припущення інтеграційної рамки інтердисциплінарного дослідження соціальної стійкості людини в громаді отримують таку деталізацію:

1) соціальна стійкість – це здатність синергетичної системи до самоорганізації, навчання та інновацій, але при цьому розвиток цієї здатності має ймовірнісний характер і не виключає наявності та накопичення вразливостей;

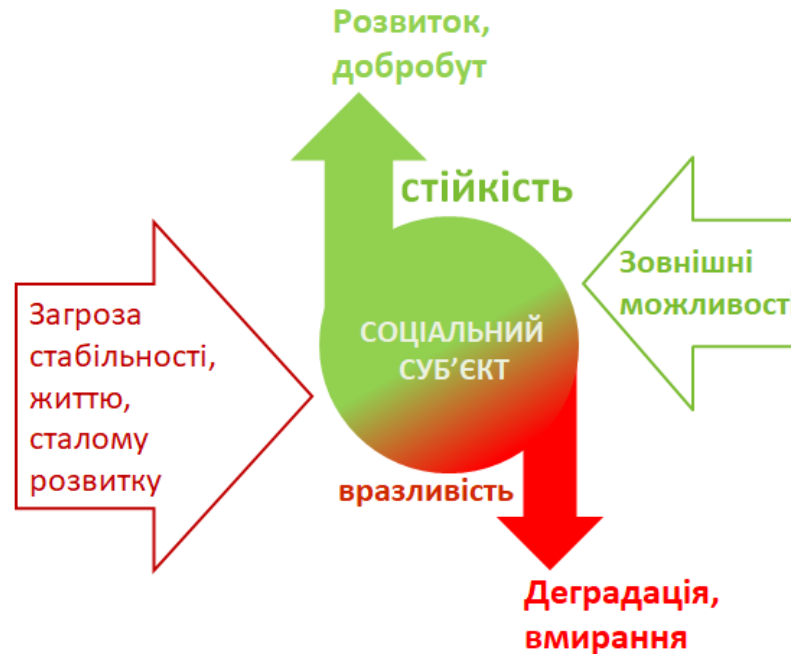

Рисунок 1.1 – Визначення поняття «соціальна стійкість»

2) соціальна стійкість – це здатність ієрархічної системи до управління, ґрунтованого на даних з використанням шкал вимірювання індивідуальної стійкості, стійкості соціального захисту та врядування громади, соціальної згуртованості; а також можливість отримати допомогу від надсистеми у ситуації надмірних викликів;

3) соціальна стійкість як здатність до вирішення проблем – це здатність до вирішення етичних дилем стійкості, пов'язані із включенням/виключенням до мереж, доступом/недоступом до засобів існування та капіталу.

Представлена інтеграційна рамка не виключає, але стимулює висловлення позицій, роз'яснення точок зору дослідників, які представляють різні галузі наукового знання, разом із тим спрямовує на пошук спільних інтересів і розвиток взаємодоповнюваних бачень.

2 ВИЯВЛЕННЯ ЧИННИКІВ СОЦІАЛЬНОЇ СТІЙКОСТІ ЛЮДИНИ В ГРОМАДІ В АСПЕКТАХ КУЛЬТУРОЛОГІЇ, ЛІНГВІСТИКИ ТА ІСТОРІЇ

2.1 Національна спрямованість художньо-естетичного вираження соціальної стійкості в українських народних думках

Протягом віків українські народні думи, мистецтво кобзарів та лірників були складовою побуту козацьких і селянських громад, потужним джерелом формування національної свідомості, національної громадянської позиції, а відтак, соціальної та національної стійкості загалом. З цього приводу І. Франко зазначав, що думи та пісні «склалися в більшій часті в козацьких куренях, де кипіло ненастанно воївне життя, де рідко й чутка доходила про тихий супокій життя родинного» [15, с. 59], в них немає «ні нудної солодкомовності, ні переніженого чуття, ні розкішних висловів», адже «в них усе дике, подібне до тих дібров, степів, що виховали їх та прийняли на своє лоно при вродженні, скрізь пориви, подібні до польоту степових вітрів, під котрих глухим завиванням виліляні вони – все бурливе, як минуле життя Запорожжя» [16, с. 486-488].

Невід’ємною частиною розвитку людського буття є духовні та соціальні цінності, джерелом яких є національні традиції, релігійність, внутрішньо-психологічний досвід людини, сформований впродовж життя. У філософії поняття «духовність» завжди відігравало чи не найпершу роль у ключових питаннях призначення людини, ролі, суті її буття. Адже духовне життя збагачувалося в процесі освоєння людиною навколишнього світу через традиції, виховання, добро, красу, гармонію, а не через тілесні насолоди. Прагматичні, побутові складові поєднувалися з естетичними й були засновані не на злі, ненависті, а на щирості, ніжному, гармонійному поєднанні людини з навколишнім світом. У природі людина шукала співзвучне своєму внутрішньому прагненню, своїм настроям. Це формувало своєрідний «генетичний код», що обумовлювався особливостями

світосприйняття і світорозуміння наших пращурів, народним світоглядом, що включає в себе явища як естетичного, так і психологічного, соціального, філософського характеру. На цих підставах ми розвиваємо ідею Роду та Родовідповідності, яка трансформувалася в українських народних думах в поняття «нація», «держава». Тому Рід – не лише сім'я чи коло родичів. Це містке, широке узагальнення всіх космогонічних, духовних, релігійних, етнічних, кровноспоріднених універсалій нашого предка, людини праслов'янської епохи. Тому воїн (козак, лицар) в думовому епосі не лише той, хто в бою з шаблею чи то пістолем захищає рідну землю від ворога-завойовника. Воїн – це той, хто протистоїть будь-якій неправді, злу, насильству, які чиняться його нації, руйнують її як Великий Духовний та Ідейний Рід. Спадок від предків, який сублімувався у досконалий національний характер, визначив той опорний космологічний духовний гарт, що закладений в українських лицарях.

Зазначено, що символічна система дум нерозривно пов'язана з низкою концептуальних мотивів боротьби за свій простір, за незалежність власного *Я-буття*, де немає місця жалю, тузі й плачу. Найбільш виразно вмонтованими в художньо-образну систему дум є образи *Степу*, *Шляху*, *Дому*, які поглиблюють ідейний зміст та слугують поштовхом до розвитку цілого ряду мотивів та художньо-естетичного змісту українських народних дум. Так, наприклад, ми підкреслили, що одним з найважливіших географічних факторів, який вплинув на формування основних етнопсихологічних рис українців був степ. Відкритий простір степу відбився в українській психіці багатьма якісними нашаруваннями: свободолюбивістю, відчуттям рівноправності у взаєминах із іншими (коли спільно треба долати труднощі й небезпеки, а, одночасно, безмежна рівнина степу сприяє поняттю суспільної рівності: без хлопа й пана, себто аморфної маси без національної еліти, погорду до накопичення статків (які будь коли може забрати стихія або ворог), фантазією [17]. Образ *Степу* в думах також постає і як чинник певної «селекції» [18, с. 55]. Впродовж історії стиралися вольовість, а скріплювся

пасивізм із двох причин: насамперед, пасивна частина суспільності менше потерпіла, зберігши від нападів утечею, і вона передала свою пасивність – шляхом успадкування й виховання – нащадкам. Натомість, навпаки, активна, динамічна частина загинула.

Зокрема, крізь призму Роду в думі «Сірчиха і Сірченки» зображені образи *Стену*, *Шляху*, *Дому*. Двоє синів вдови Сірчихи Петро і Роман від'їжджають з дому. Бажають вони дізнатися про батька Івана Сірка, де він свою «голову козацьку поклав». Тому для них традиційний шлях пошуку – це козацький курінь, три зелені байраки. Від'їзд за такого мотиву з матиного дому в степ, долину, байраки у думі є символічним кодом вкорінення козацького волелюбного та бунтарського духу в *родові цінності*. Мотив сповідування однакових цінностей у сім'ї розширює й розуміння та потрактування образів *Стену*, *Шляху*, *Дому*. У думі вони насичені героїко-моральним імперативом відданості *ідеї родової боротьби без страху смерті*, що є ідеологічною у своїй суті.

За цього *Степ* у думках символічно потрактовується як, а) безмежний простір для організації спротиву та боротьби за власне самовираження. Тому образи *Шляху* та *Дому* символічно вмонтовані у цю ідею й спрямовують героя на той *Шлях*, що веде у Запорізьку Січ (*Дім*); б) чинник «селекції», що унеможлиблює знаходження у цьому просторі хлібороба чи гречкосія, тому герой цього простору – це ідеальний герой часу; в) вираження ідеї родової боротьби без страху смерті. Образ *Дому* тут символічно виражений сакральним ідеальним простором, у в якому виховується та передається ідея боротьби від покоління до покоління. Саме на таких національних підставах ми маємо виховувати молоде покоління, щоб не допустити морального, духовного та ідейного винародовлення. Крім того, в загальній системі соціальної стійкості, духовна та мілітарна стійкість в думках ґрунтується на питомих національних цінностях, які формувалися у ході становлення та розвитку національного укладу життя, що утверджує в окремій особі,

спільноті, громаді стійкість до суспільних потрясінь і криз в сучасному житті.

Здійснено й аналіз поняття «своє – чуже», яке в українських народних думках виражає своєрідність народного світосприйняття і світорозуміння. Наголос зроблено на ролі колективного та індивідуального несвідомого. Зазначено, що колективізм – одна із наших вічних істин, а отже, козацька громада в думі – потужний архетипний символ психічного досвіду нашого народу, заснований на шляхетності, відвазі, мудрості, волі, боротьбі за свою незалежність. Тому найістотніша космологічна заповідь для козаків – не залишитися рабами, бо раб у наступних тілесних реінкарнаціях залишається рабом. Відтак, зазначено, що оповідачі, творці й виконавці дум змодельовали абсолютну взаємодію, взаємодопомогу, взаємодовіру між колективним та індивідуальним, їх спільну підтримку та взаємодоповнюваність.

Диспозиція «своє-чуже» виражається в таких культурних проєкціях як контактність, спільність уявлень, спільність реакцій, комплекс національної відрази до чужого, яке загрожує національному існуванню. Саме через них ми простежуємо розвиток таких якостей національного характеру, як честь, шляхетність, мужність, мудрість, свобода, воля, почуття родинного, ставлення до землі тощо. Диспозиція «своє-чуже» в українських народних думках дає нам змогу через ці культурні проєкції здійснити глибоку оцінку тому чи іншому явищу. Людське світосприймання, як відомо, багатогранне і саме через це кожен має свою власну картину буття. Але є й традиції, народні погляди, які чи то схвалюють, чи то засуджують вчинки людей. Якщо це людина чесна, шляхетна, патріот, то у народі з цими поняттями і з такою людиною пов'язане і безкорисливе служіння Україні, поклоніння високим ідеалам, жертвність, боротьба за утримання спільноти і т.д. Всі разом узяті культурні проєкції утворюють «характерну цілісність етносу», що постає як національний характер, який і знайшов своє яскраве вираження в українських народних думках. Саме у цьому напрямку відкриваються

широкі можливості подальшого дослідження думового епосу українського народу.

Зазначимо, що в українській народній думі «Маруся Богуславка» діалогічною формою викладу визначається психологічна проєкція як «контактність», яка кладе межу між «своїм» і «чужим». Козаки-невільники є «своїми», тому спільність їх інтересів з Марусею велика. Вони, наприклад, цікавляться «Що в нашій землі християнській Ой день за тепера?» [19, с. 126]. Маруся Богуславка із жалем проймається їхніми запитаннями, цим самим висловлюючи з одного боку смуток, а з другого – взаєморозуміння й відповідає: Гей, козаки, ви бідні невольники: / Ще й у нашій землі та тепера / Великодня субота, / А завтра дасть Бог святий день / Сороковий день, ой великдень [20, с. 90]. Аналізуючи народну думу, студент робить висновок про те, що цей народний твір потрібно вивчати у школі. Звертає увагу Мохаммад Абу-Хамед й на те, що героями українських народних дум є прості українці з глибоким внутрішнім світом. «У нас в Йорданії – зауважує студент, – в піснях возвеличуються образи короля, генерала, керівника, але ніяк не простих, звичайних людей. Українці ж бережуть в пам'яті подвиги славних козаків, возвеличують їх у піснях. Хоробрими є не тільки чоловіки, але й дівчата» [20, с. 90]. Важливим художнім елементом у думі є згадка про Великдень, почувши про який, козаки «білим лицем до сирої землі припадали» [19, с. 126]. Здавалося, що це не більше як традиційний образ із постійним епітетом, але ні, це ціннісний архетипний елемент. В турецькій тюрмі, де не було й не могло бути ікон, за аналог містичного потвердження козаками їх духовної позиції була автоматично вибрана «сира земля» – символ язичницького незрадливого й незрадженого, генетично рідного, персоніфікованого в певний ідеал. Сира земля – містичний клейнод Великого Роду з пантеону космологічних цінностей, який темниця так і не змогла забрати в невольників.

Таким чином, дума «Маруся Богуславка» має величну ідею: згідно з теорією психічної травми, шляхом художнього переживання за долі типових

героїв у типових обставинах вивести цілий народ із психічної фантомії поневолення на катарсисне очищення і звільнення від рецидивів колоніальної свідомості.

Дещо інше спрямування у розумінні «своєї» і «чужої» землі зауважуємо у думі «Козацьке життя», записаній від лірника Федора Баші з Полтавської губернії. Ставлення до землі тут виражається через спільність уявлень, що надає реаліям навколишньої дійсності відповідних значень. Сенс уявлень у такому разі полягає у служінні високим ідеалам свого народу. У смисловому колі реалій перед вищою кастою постає завдання гарантувати спокій як із середини, так і ззовні. Тому козак залишає свій дім, дружину, дітей заради вищої ідеї. Логіка поведінки козака ставить його перед необхідністю ясно усвідомлювати свою причетність до «своєї» землі. «Чуже» – он там, а «своє» – ось тут, на «своїй» землі. У такому разі, розуміння краси землі вбачається не у «ясних зорях» і «тихих водах», а у її трагізмі, адже рідна земля – то поле битви за свободу і незалежність.

Відтак, комплекс національної відрази забезпечує негативне ставлення до «чужого», як антинародного, коли це шкодить даному етносу зсередини і ззовні. Поняття «своєї» землі асоціюється із неприхованим поклонінням їй, з боротьбою, і з засіванням її стрілами, кістками, ворожими трупами – з одного боку, та з меланхолійним замилюванням красою степів, полів, лісів, і виражається у звертаннях до землі, зірок, неба як до вищих істот – з другого.

Загалом же, творці і виконавці українських народних дум однозначно стверджують, що в горнилі визвольної боротьби наш народ виробив національний характер такого гарту, що в історичному просторі українства об'єктивно відкриваються горизонти вже не середньовічного, а новоісторичного, постневільницького, постстокгольмського розвитку. Ми вільні, ми сильні, ми гідні, ми можемо і зможемо! Не має бути так, що звитяжці, котрі доблесно боронили нашу землю й не зламалися у неволі, не зуміють вистояти триста років у національній боротьбі. Такою є надтекстова суспільна пафосна перспектива думового епосу. Ця перспектива зумовлює й

ширше потрактування духовної, мілітарної та соціальної стійкості в культурологічному та соціально-побутовому планах. Ми з'ясували, що провідну роль в житті українців відіграє гартування, удосконалення й порятунок душі. Відтак, духовне передре матеріальному. У результаті цього відкидається безсилля, меланхолія й покора та на основі національного укладу життя, життєвих принципів та ідеалів, насамперед, українського козацтва, заявлених в українських народних думках, формується і утверджується дієве становлення українців як європейської нації та її самоствердження у світовій спільноті.

Коли брати до уваги шкалу вразливості за Т. Кенноном [10], то в українських народних думках *вразливість* є передумовою формування національно визначених (домінант) переваг у протидії й недопущенні згубних факторів впливати чи руйнувати «національний організм» як ззовні, так і зсередини. Тому в думках вона виражається в наступному:

1) «відкиданні» матеріальних благ, байдужості до розкоші, що формувало в характері козака винахідливість і невибагливість, а отже, утверджувало міцність і стійкість козацької громади. «Особливо вражала простота і невибагливість козаків у побуті, байдужість до розкоші, – пише дослідник козацтва Ю. Руденко, – адже вони часто обходилися найбільшій їжею. Їли здебільшого затірку (варені кульки затертого тіста з юшкою), виловлену рибу чи впольовану дичину. Лікувалися горілкою з попелом чи рушничним порохом, до ран прикладали змочену слиною землю. Козацькі злидні, невлаштованість стимулювали винахідливість. Так, за відсутності металевого посуду могли зварити куліш, кладучи в дерев'яний ківш розпечене на вогні каміння, доки вода не закипить. ... сам кошовий, і старшини жили звичайним життям простих козаків. Вони мешкали в тих самих куренях і їли із загального котла» [21, с. 122, 128];

2) самозахисті, що сформувався на основі культу вільної особистості, що є духовною перевагою козацької психології. Цей культ свободи був антиподом до рабської, холопської психології самоприниження,

самознецінення і пристосуванства, бо ж уособлював гордий, незалежний, сповнений людської, національної й громадської гідності, поваги до інших людей. Повна особиста свобода і всього народу, його незалежність були сутністю світосприйняття і світовідчужування козака-запорожця, що сформували в ньому протидію рабській вразливості й покорі. З цього приводу Д. Яворницький писав, що правдивою стороною характеру козаків була «висока любов їх до особистої свободи, за яку вони вважали за краще люту смерть, ніж ганебне рабство...» [22, с. 274];

3) управлінні, яке утворилося на засадах самоорганізації, коли люди були змушені тікати від панів на вільні землі, де й створювали громади, з яких пізніше сформувалася потужна козацька держава – Запорізька Січ. Вона стала єдиним «островом» народовладдя серед сусідніх деспотичних і тоталітарних державних режимів. Тут утверджувалася козацька вольниця, яка не підпорядковувалася суворій дисципліні та високій моралі. Тут реалізовувалися найпередовіші на той час національно-січові цінності загальнолюдського змісту і характеру – глибоко демократичні засади життя, принципи братерства та порядності, рівноправності та солідарності, виборність гетьмана та козацької старшини, справедливе козацьке судочинство. «Горе старшині, коли на її голову падав козацький гнів, – підкреслює Ю. Руденко, – бо ображені козаки могли вчиняти погром, а посадовець-невдаха нерідко рятувався від справедливого козацького гніву втечею із Січі» [21, с. 122].

До сьогодні ми ще не вповні осягнули всієї планетарної значущості феномена українського козацтва, яке так глибоко оспіване кобзарями в народних думах, не збагнули духовних вершин його самобутньої психології, завдяки яким було досягнуто чимало національних пріоритетів у різних галузях політичного, державного, культурного життя українського народу, які стали потужним фактором протидії національній вразливості.

Згідно вчень К. Коннора і Дж. Девідсона [9] про ресурси стійкості людини, то в українських народних думах певні їх положення виявляються

досить виразно. Зокрема, враховуючи соціальний статус (козацький, селянський) героїв дум, по-різному осмислюються ними *почуття мети й досягнення людиною своїх цілей*. Для селян, життя яких переважно пов'язане із землеробством, добробут й матеріальні статки були основним критерієм заможності, стабільності, а отже, й статусності. Тому поняття щастя у них матеріалізоване. Для козацької верстви щастя пов'язане з пануванням, боротьбою і славою. Відтак, у цих двох верствах визначаємо різні чесноти, різні ідеали, різні цілі, різну мету. Передусім різне у них і ставлення до землі. Для одних земля це щось, що має служити вищим цілям і меті (славі, волі, цілісності нації тощо). Для других земля – це власний лан. Як зауважує Д. Донцов «відношення до землі гречкосія, що сіє й оре для себе – ідилічне: ідилічно-радісне або ідилічно-тужливе (праця йде або не йде, врожай чи біда)» [23, с. 242], відношення козака до землі, за яку він б'ється й гине, – героїчне, трагічне. Не плугом зачеркує він границі свого ґрунту, наголошує Д. Донцов, а мечем. Прикметно, що слава для козака – це символ боротьби за свою землю й високі цілі. Вона «добувається мечем», «стремлінням до речей невидимих і нематеріальних» [23, с. 267], але які давали силу, міць й добробут народним масам. Саме тому мета для козака-лицаря вбачалася у служінні єдності національного організму, його силі, культу Вітчизни, предків, великої місії. Дуже важливими показниками високого рівня розвитку козацької філософської системи є те, що вона обґрунтовувала як найвищі цінності людину, народ, національну державу. Це формувало духовну, мілітарну стійкість козацької громади й утверджувало соціальну стійкість селянської громади. Адже народ і нація є найвищою цілісністю, а кожна людина – її складова частина. В народних думках наголошується, що стійкість, цілісність і соборність нації залежить від того, чи усвідомлює кожен її представник необхідність згуртованості в міцну духовну спільноту. Дотримання законів збереження нації, української держави як цілісності було найвищою метою у житті козацької еліти, козацької громади.

Таким чином, духовна, мілітарна й соціальна стійкість у думках – в ідеї вірності обов'язку, незламності, героїзації, усвідомленні своєї відповідальності перед своїм народом, його минулим, теперішнім і майбутнім, саможертвовному служінні цьому обов'язку, незалежності духу, безкомпромісності, глибинному знанні національної історії та національного характеру українців, почутті національної чести й гідності тощо.

Крім того, духовна й мілітарна стійкість героїв українських народних дум є виразниками національного світосприйняття і світорозуміння, заснованими на сприйнятті землі як священної, яка була передана предками й заповідана нащадкам зберегти її; вірності Україні, козацькому шляхетному товариству, як архетипному колективному Великому Роду; прагненні військової верстви до свободи й узвичаєному неприйнятті будь-якого насильства і зверхності над собою, чим пояснюється в українців виняткова увага і повага до людської особистості й патріотизм; необхідності збереження повторюваних усталених позитивних циклів духовного й повсякденного буття українця з метою забезпечення тяглості, безперервності і спадкоємності етносвідомості нації. Стійкість героїв дум виявляється у протидії неправді, насильству, спокусі, бо часто саме незнання істини, пасивність призводить до хибної позиції. Тому думи – це грандіозний проект активації національних космологічних первнів з метою психічної терапії рабської психології, гібридно культивованої прийшлими зайдами, а герої дум – взірці духовної, мілітарної й соціальної стійкості, які виховали й передали у спадок ідею спротиву і боротьби, загартували національний дух мільйонам українців, воїнів-лицарів у російсько-українській війні. Усе це спонукає українців до глибокого самоаналізу свого внутрішнього світу, своєї громадянської позиції, своїх життєвих принципів та ідеалів, свого світогляду й забезпечує стійкість національно самобутньої особистості як до зовнішньої, так і внутрішньої вразливості та поразенства.

2.2 Когнітивні аспекти стійкості як сучасного значущого концепту

Суспільство живе і функціонує у локально-темпоральному вимірі. У процесі розвитку його окремих територіальних громад нерідко виникають труднощі як заклик до колективної єдності у вдалому вирішенні спільної проблеми. Найбільш серйозним викликом сьогодення в Україні стало повномасштабне вторгнення РФ на територію нашої держави. Відтак, постає потреба розглянути механізми зміцнення соціальної стійкості в контексті конкретних наук, щоб запропонувати нову модель згуртованості і відродження українського соціуму.

Долаючи проблеми, люди стають психологічно сильнішими. Прагнучи відновитися після резонансних подій і досягти добробуту в територіальній громаді, люди переосмислюють весь попередній досвід згуртованості і роблять нові висновки для покращення соціальної стійкості. Такі висновки відбиваються в свідомості соціуму, що відображається в живій мові. Відповідно, через живу мову можна встановити, що саме є найбільш важливим для розуміння стійкості в територіальній громаді у конкретний період. Таке розуміння можна вивести через ментальну модель концепту **СТІЙКІСТЬ**, згенеровану на матеріалі загальнонаціонального дискурсу (Україна) або дискурсів окремих територіальних громад.

Утім, зважаючи на пілотність нашого дослідження, перш ніж вивчати шляхи посилення стійкості територіальної громади із виведенням відповідної моделі, треба розглянути особливості осмислення стійкості як явища у свідомості тих спільнот, що відомі своїми організаторсько-управлінськими навичками. Однією з таких спільнот є американська. Звідси, доволі доречно проаналізувати концепт **СТІЙКІСТЬ** на матеріалі дискурсу США. Висновки таких реконструкцій можна розглядати як вихідну точку, зразок для наслідування у розробці нашої моделі стійкості в територіальній громаді.

Цей підрозділ вивчає концепт **СТІЙКІСТЬ** у американській свідомості як ментальне динамічне утворення-інформацію, вербальне ім'я якого репрезентує колективну емпіричну єдність індивідуальних контактів із

матеріальним світом, описує ставлення до нього та фіксує прогрес спільноти. Розвідка виконується на живому дискурсивному матеріалі, що виступає аналогом свідомості США. Матеріал дослідження зібраний в компактний міні-комплект – набір 150 контекстів про СТІЙКІСТЬ, – який укладений з джерел загальнонаціонального Корпусу сучасної англійської мови американського варіанта (COCA).

Методика студій – **семантика лінгвальних мереж**, екстраполована на семантико-когнітивний аналіз. Формується концептуальна модель СТІЙКОСТІ (денотативне значення), яка операціями когнітивної інтерпретації та проміантності переходить в когнітивну польову модель (значення, відсортоване за актуальністю ознак). Польові зони встановлюють ієрархічну релевантність в осмисленні СТІЙКОСТІ як соціально значущого концепту для американців. Як результат, формується висновок, що саме є найбільш важливим для соціуму США в сучасному розумінні концепту СТІЙКІСТЬ.

Польова модель концепту передбачає групування когнітивних ознак за спадною кількістю у формі польових зон (ядра, ближньої, дальньої і крайньої периферії). Ядро фіксує найбільш актуальні когнітивні ознаки, тобто що саме має найбільше значення в осмисленні концепту спільнотою, на лінгвістичному ґрунті якої він досліджувався. Відповідно, периферійні поля зонально відтворюють менш актуальні ознаки в концепті для мовного колективу.

Окрім частотно-польових ранжувань, когнітивні ознаки польової моделі сортуються віднесенням до образного, інформаційного та інтерпретаційного складників. Образ налічує ознаки, що репрезентують певний об'єкт уявлення, із яким асоціюється концепт у свідомості. Інформаційний компонент позначає сутність феномену, актуалізованого концептом. Інтерпретаційне поле експлікує вивідне знання, яке має людина про позначену концептом сутність.

Отже, когнітивна модель концептів генерується з концептуальної моделі лексичного значення його імені, що конвертується когнітивними операціями у польову форму як репрезентант актуалізації концепту у свідомості мовної спільноти. Цей підхід чинний і для дослідження онтології концепту **СТІЙКІСТЬ**.

Відбір матеріалу в нашій науковій розвідці здійснюватиметься з корпусу СОСА для реконструкції концептуальної й когнітивної моделей концепту **СТІЙКІСТЬ** в руслі американського соціуму. Однак, перш ніж переходити до відбору контекстів, важливо з'ясувати, за яким саме методом вибірки необхідно вилучати матеріал. Зважаючи на потребу дослідити концепт **СТІЙКІСТЬ** максимально об'єктивно й неупереджено, стає очевидним, що контексти варто обирати за **методами суцільної та випадкової вибірки**.

Сайт корпусу СОСА генерує конкорданс контекстів слова *resilience* загальною кількістю 4145 одиниць, звідки методами суцільної і випадкової вибірки відбирається 150 контекстів, що копіюються та зберігаються в табличному форматі текстового редактора *Microsoft Word*. Відповідно до метаопису на сайті СОСА, контексти походять із 77 джерел (наукові та публіцистичні статті).

Отже, маємо 150 контекстів [24], де в лівій колонці наводиться порядковий номер контексту, а в правій – власне вилучений контекст. Ця вибірка є матеріалом, на ґрунті якого ми будемо досліджувати концепт **СТІЙКІСТЬ** у когнітивному вимірі американського варіанта англomовного дискурсу.

Пропозиційні схеми **СТІЙКОСТІ в корпусній вибірці**

Вибірка контекстів із лексемою *resilience* [24] аналізується за принципом суміжних і несуміжних колокацій. Встановлюються логічні предикати **СТІЙКОСТІ**, тематично відсортовані 17 пропозиційними схемами базових фреймів. Деталізація аналізу за посиланням [24].

Загалом налічується 1602 випадків реалізації 17 пропозиційних схем **СТІЙКОСТІ** в 150 контекстах вибірки корпусу СОСА.

Мережева концептуальна модель СТІЙКОСТІ

Отримані 17 пропозиційних схем візуалізуються в графічній мережі СТІЙКОСТІ, активованої лексемою *resilience* як інформації (денотативне значення) у свідомості людини на матеріалі американського англомовного дискурсу з корпусу СОСА (рисунок 2.2.1).

Когнітивна модель СТІЙКОСТІ на матеріалі корпусу СОСА

Згенерований зміст-денотативне значення концептуальної моделі підлягає операціям когнітивної інтерпретації та промінантності, що формує польову когнітивну модель СТІЙКОСТІ.

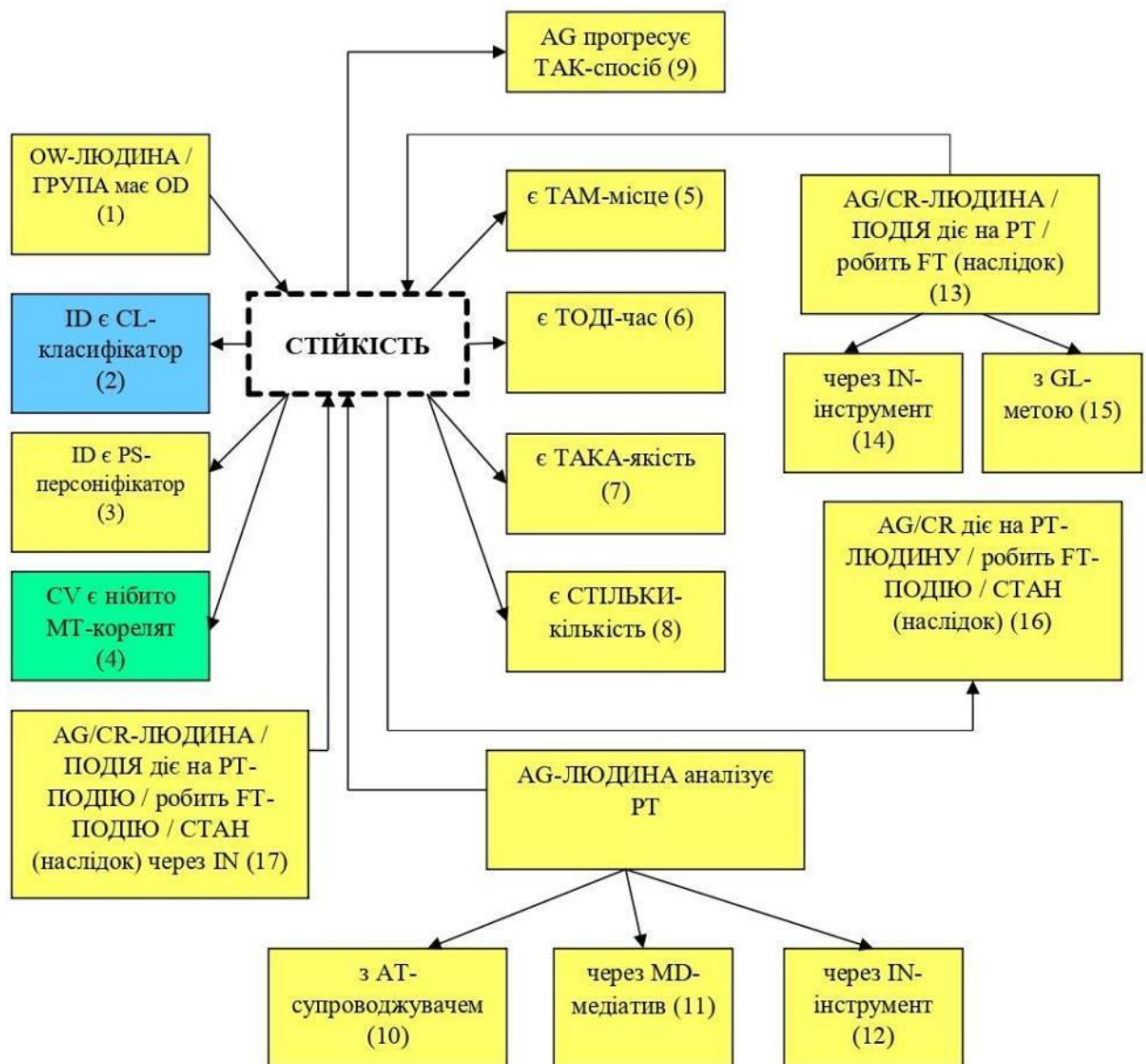

Рисунок 2.1 – Мережева концептуальна модель СТІЙКОСТІ

Макроструктура концепту СТІЙКІСТЬ

Образний елемент репрезентує певний об'єкт уявлення, із яким асоціюється концепт у свідомості людини. Він формується або через сенсорне сприйняття об'єкта (перцептивний образ), або в процесі його переосмислення крізь призму інших концептів (метафоричний образ).

Огляд пропозиційних схем СТІЙКОСТІ дозволяє стверджувати, що у вибірці присутній саме метафоричний образ. Встановлений через методика концептуальної метафори, метафоричний образ втілений у компаративній схемі метафори «CV-СТІЙКІСТЬ є нібито МТ-корелят» (526 прикладів).

Образний складник у вибірці налічує 526 випадків реалізації із усіх 1602, тобто 32,8% із 100%. Він позначений у концептуальній моделі СТІЙКОСТІ (рисунок 2.2.1) **зеленим кольором**.

Інформаційний складник концепту репрезентує сутність актуалізованого ним явища, віднесення до певного класу, роду тощо. Огляд 17 пропозиційних схем переконує, що сутність СТІЙКОСТІ фіксується в ідентифікаційній схемі класифікації «ID-СТІЙКІСТЬ є CL-класифікатор / рід» (64 приклади).

Отже, частка інформаційного складника в макроструктурі концепту СТІЙКІСТЬ становить 64 із 1602, тобто 4% із 100%. Він позначений у концептуальній моделі СТІЙКОСТІ (рисунок 4.1) **синім кольором**.

Інтерпретаційне поле є дочірнім елементом інформаційного складника: його когнітивні ознаки експлікують інформаційний компонент, оцінюють його, відтворюють вивідне знання, яке має людина про позначену концептом сутність. Будучи неоднорідним, інтерпретаційне поле поділяється на зони групування когнітивних ознак за характером експлікації концепту – оцінна, енциклопедична, утилітарна, регулятивна, соціально-культурна, пареміологічна. Наведені зони присутні в структурі концепту СТІЙКІСТЬ, підтипи 17 пропозиційних схем якого підлягають відповідному групуванню.

Оцінна зона (загальна оцінка сутності). Цілком очевидно, що оцінка СТИЙКОСТІ актуалізована в буттєвій квалітативній схемі «СТИЙКІСТЬ є ТАКА-якість», зокрема підтипах «така за оцінкою [17]; масштабом прояву [11]; інтенсивністю прояву [11]; ступенем важливості [1]» – разом 40 прикладів із 1602, тобто 2,5% із 100%.

Енциклопедична зона (осмислення активності сутності на ґрунті досвіду, взаємодії з нею). Активність СТИЙКОСТІ як самостійної сутності криється в пропозиційних схемах двох фреймів – буттєвому та акціональному, – і кожен із них по-своєму репрезентує досліджуваний концепт.

Буттєві схеми енциклопедичної зони (відтворюють територіальне, часове, кількісне існування СТИЙКОСТІ-самостійної сутності в суспільстві):

- 1) «СТИЙКІСТЬ є ТАМ-місце» (134 приклади);
- 2) «СТИЙКІСТЬ є ТОДІ-час» (65 прикладів);
- 3) «СТИЙКІСТЬ є СТІЛЬКИ-кількість» (4 приклади).

Акціональні схеми енциклопедичної зони (описують характер еволюції СТИЙКОСТІ в соціумі):

- 1) «AG-СТИЙКІСТЬ прогресує ТАК-спосіб» (42 приклади).

Активність СТИЙКОСТІ проявляється не лише з позиції еволюції, але й з точки зору її можливості діяти на людину або продукувати події, наслідки. Це вказується акціональною схемою «AG/CR-СТИЙКІСТЬ діє на РТ-людину / робить FT-подію / стан (наслідок)» (33 приклади).

Отже, сегмент енциклопедичної зони в макроструктурі концепту СТИЙКІСТЬ налічує 278 приклади із 1602, тобто 17,35% із 100%.

Утилітарна зона (прагматичне осмислення сутності). Охоплює когнітивні ознаки, що актуалізують контакт людини зі СТИЙКІСТЮ в практичному аспекті. Утилітарність маємо в посесивних, акціональних і буттєвих схемах.

СТІЙКІСТЬ розуміється як підконтрольна сутність, що перебуває у фактичній власності людини. Діє посесивна схема власності «OW-людина / група має OD-СТІЙКІСТЬ» (86 прикладів).

Перебуваючи під контролем, СТІЙКІСТЬ зазнає цілеспрямованого впливу людини, що продукує наслідки. Активуються 3 акціональні схеми:

1) «AG/CR-людина / подія діє на PT-СТІЙКІСТЬ / робить FT-СТІЙКІСТЬ (наслідок)» (10 прикладів);

2) «AG/CR-людина / подія діє на PT-СТІЙКІСТЬ / робить FT-СТІЙКІСТЬ (наслідок) через IN-інструмент» (52 приклади);

3) «AG/CR-людина / подія діє на PT-СТІЙКІСТЬ / робить FT-СТІЙКІСТЬ (наслідок) з GL-метою» (35 прикладів).

Крім того, СТІЙКІСТЬ практично залучається людиною як засіб для виконання дій із характерними наслідками. Імплементується акціональна схема «AG/CR-людина / подія діє на PT-подію / робить FT-подію / стан (наслідок) через IN-СТІЙКІСТЬ» (47 прикладів).

Взаємодіючи, людина неодмінно типологізує СТІЙКІСТЬ в залежності від власних прагматичних потреб. Спрацьовує буттєва квалітативна схема «СТІЙКІСТЬ є ТАКА-якість: така за типом» (42 приклади).

З іншого боку, утилітарність СТІЙКОСТІ полягає в тому, що людина цілеспрямовано аналізує політичну сферу і робить конкретні висновки про неї. Активуються 3 акціональні схеми контактної дії:

1) «AG-людина аналізує PT-СТІЙКІСТЬ з AT-супроводжувачем» (100 прикладів);

2) «AG-людина аналізує PT-СТІЙКІСТЬ через MD-медіатив» (123 приклади);

3) «AG-людина аналізує PT-СТІЙКІСТЬ через IN-інструмент» (194 приклади).

Отже, сегмент утилітарної зони в макроструктурі концепту СТІЙКІСТЬ налічує 689 прикладів із 1602, тобто 43% із 100%.

Соціально-культурна зона (осмислення сутності у зв'язках із побутом і культурою народу). Соціум має не лише спадщину звичаїв і традицій, але й конкретні матеріальні надбання, створені його відомими представниками. Це зафіксовано в ідентифікаційній схемі персоніфікації «ID-СТІЙКІСТЬ є PS-персоніфікатор (власна назва)» (5 прикладів).

Сегмент соціально-культурної зони в макроструктурі концепту СТІЙКІСТЬ налічує 5 прикладів із 1602, тобто 0,31% із 100%.

Регулятивна і пареміологічна зони. Регулятивна зона СТІЙКОСТІ у вибірці не виявлена: у пропозиційних схемах відсутні логічні предикати з інструктивною вказівкою, що треба і що не треба робити з сутністю концепту. Аналогічне стосується пареміологічної зони.

Отже, інтерпретаційне поле концепту СТІЙКІСТЬ – оцінна (40 прикладів: 2,5%), енциклопедична (278 прикладів: 17,35%), утилітарна (689 прикладів: 43%), соціально-культурна (5 прикладів: 0,31%) зони – складає 1012 прикладів із 1602, тобто 63,2% із 100%. Воно позначене у концептуальній моделі СТІЙКОСТІ (рисунок 2.2.1) **жовтим кольором**.

Загальний вміст елементів у макроструктурі концепту СТІЙКІСТЬ: 32,8% (образ), 4% (інформаційний складник), 63,2% (інтерпретаційне поле).

Категорійна структура концепту СТІЙКІСТЬ

Когнітивними класифікаційними ознаками концепту СТІЙКІСТЬ виступають 17 пропозиційних схем, які на більш узагальненому рівні групують нижчі підтипи сортування логічних предикатів як когнітивні ознаки концепту. Схеми потребують ранжування за показником спадної частотності їхньої реалізації в корпусній вибірці, що наводиться таким переліком:

- 1) **компаративна схема метафори** [526] «CV-СТІЙКІСТЬ є нібито МТ-корелят»»;
- 2) **акціональна схема контактної дії <2> + інструмент** [194] «AG-людина аналізує РТ-СТІЙКІСТЬ через ІN-інструмент»;
- 3) **буттєва локативна схема** [134] «СТІЙКІСТЬ є ТАМ-місце»;

- 4) **акціональна схема контактної дії <2> + медіатив** [123] «AG-людина аналізує PT-СТІЙКІСТЬ через MD-медіатив»;
- 5) **акціональна схема контактної дії <2> + супроводжувач** [100] «AG-людина аналізує PT-СТІЙКІСТЬ з AT-супроводжувачем»;
- 6) **посесивна схема власності** [86] «OW-людина / група має OD-СТІЙКІСТЬ»;
- 7) **буттєва квалітативна схема** [82] «СТІЙКІСТЬ є ТАКА-якість»;
- 8) **буттєва темпоральна схема** [65] «СТІЙКІСТЬ є ТОДІ-час»;
- 9) **ідентифікаційна схема класифікації** [64] «ID-СТІЙКІСТЬ є CL-класифікатор / рід»;
- 10) **акціональна схема <3> + інструмент** [52] «AG/CR-людина / подія діє на PT-СТІЙКІСТЬ / робить FT-СТІЙКІСТЬ (наслідок) через IN-інструмент»;
- 11) **акціональна схема <5> + інструмент** [47] «AG/CR-людина / подія діє на PT-подію / робить FT-подію / стан (наслідок) через IN-СТІЙКІСТЬ»;
- 12) **акціональна схема стану / процесу <1> + спосіб** [42] «AG-СТІЙКІСТЬ прогресує ТАК-спосіб»;
- 13) **акціональна схема <3> + мета** [35] «AG/CR-людина / подія діє на PT-СТІЙКІСТЬ / робить FT-СТІЙКІСТЬ (наслідок) з GL-метою»;
- 14) **акціональна схема <4>** [33] «AG/CR-СТІЙКІСТЬ діє на PT-людину / робить FT-подію / стан (наслідок)»;
- 15) **акціональна схема <3>** [10] «AG/CR-людина / подія діє на PT-СТІЙКІСТЬ / робить FT-СТІЙКІСТЬ (наслідок)»;
- 16) **ідентифікаційна схема персоніфікації** [5] «ID-СТІЙКІСТЬ є PS-персоніфікатор (власна назва)»;
- 17) **буттєва квантитативна схема** [4] «СТІЙКІСТЬ є СТІЛЬКИ-кількість».

РАЗОМ: 1602 приклади.

Прикметно, що в пропозиційних схемах як когнітивних класифікаційних ознаках виділяються мінікласифікаційні підрівні. У них наводяться підтипи

сортування логічних предикатів СТІЙКОСТІ як безпосередні когнітивні ознаки. Зокрема, до типових випадків відносимо дві схеми:

1) «AG-людина аналізує РТ-СТІЙКІСТЬ через IN-інструмент»:

– підрівень А: наука (1. економіка і бізнес; 2. соціологія, політологія, право; 3. історія; 4. філософія; 5. демографія; 6. географія; 7. екологія; 8. біологія; 9. медицина, фізкультура і спорт; 10. психологія; 11. культурологія; 12. військова справа; 13. цивільна оборона);

– підрівень Б: зіставлення (1. економіка і бізнес; 2. соціологія, політологія, право; 3. демографія; 4. психологія; 5. екологія; 6. педагогіка; 7. медицина, фізкультура і спорт; 8. досвід; 9. можливості реалізації; 10. результат впровадження; 11. інший тип СТІЙКОСТІ).

2) «СТІЙКІСТЬ є ТАКА-якість»:

– підрівень А: така за типом (1. за керівним принципом / ідеологією; 2. за галуззю впровадження – 2.1. соціальна сфера; 2.2. психологічна сфера; 2.3. культурологія; 2.4. економіка; 2.5. географія; 2.6. екологія);

– підрівень Б: така за оцінкою;

– підрівень В: така за масштабом прояву;

– підрівень Г: така за інтенсивністю прояву;

– підрівень Ґ: така за ступенем важливості.

У першій схемі когнітивними мінікласифікаційними ознаками виступають підрівні А і Б: у їхніх рамках перелічуються окремі когнітивні ознаки-інструменти, які аналізують СТІЙКІСТЬ з абстраговано однорідних, але різних за змістом аспектів (так, історія, філософія, демографія, екологія тощо абстраговано прирівнюються до наук, але їхні способи опису СТІЙКОСТІ різняться між собою). Аналогічне простежується в підрівні А другої схеми: абстрагується однорідна когнітивна мінікласифікаційна ознака «така за типом», у просторі якої виокремлюються різні за змістом типи СТІЙКОСТІ як когнітивні ознаки концепту (типи за керівним принципом / ідеологією, галуззю впровадження).

Водночас, тематичне сортування логічних предикатів у пропозиційних схемах фіксує випадки, коли й когнітивні ознаки можуть ставати абстрагованими мікрокласифікаторами змісту СТІЙКОСТІ. Наприклад, характерна ситуація спостерігається в підрівні А схеми «СТІЙКІСТЬ є ТАКА-якість»: когнітивна ознака «за галуззю впровадження» абстрагує соціальну і психологічну сфери, економіку, географію і т.д. як різні за змістом сфери існування СТІЙКОСТІ. Схоже простежується в посесивній схемі власності («власник = група»), буттєвій локативній схемі («місце = соціальна формація»; «місце = природна формація»).

Зрештою, схеми-когнітивні класифікаційні ознаки концепту СТІЙКІСТЬ піддаються ще ширшому абстрагуванню до суперкласифікаційних когнітивних ознак. Погоджуючись з ідеєю С.А. Жаботинської про пропозиційні схеми базових фреймів як шаблони найвищого мисленнєвого узагальнення [25], вважаємо, що 17-пропозиційна категоризаційна структура концепту СТІЙКІСТЬ генералізується до 5 суперкласифікаційних когнітивних ознак: буттєвий, акціональний, посесивний, ідентифікаційний і компаративний фрейми. Нижче подано ранжований за спадною частотністю порядок суперкласифікаційної когнітивної структури концепту СТІЙКІСТЬ:

- 1) **акціональний фрейм:** 636 із 1602, тобто 39,7% із 100%;
- 2) **компаративний фрейм:** 526 із 1602, тобто 32,8% із 100%;
- 3) **буттєвий фрейм:** 285 із 1602, тобто 17,8% із 100%;
- 4) **посесивний фрейм:** 86 із 1602, тобто 5,4% із 100%;
- 5) **ідентифікаційний фрейм:** 69 із 1602, тобто 4,3% із 100%.

Ядро, ближня, дальня та крайня периферія концепту СТІЙКІСТЬ

Когнітивні ознаки концепту СТІЙКІСТЬ (підтипи сортування логічних предикатів у 17 пропозиційних схемах) упорядковуються за спадною частотністю. Це продукує його ядро, ближню, дальню, крайню периферію.

Огляд пропозиційних схем дозволяє зафіксувати, що найвища частотність серед когнітивних ознак концепту СТІЙКІСТЬ фіксується в ознаки «місце = соціальна формація» [122], у той час як найнижча становить

1 (наприклад, ознаки «кількість = нуль»; «корелят = машина» тощо). Отже, у процесі польового ранжування концепту СТІЙКІСТЬ ми спираємося на принцип, що ядро охоплюватиме когнітивні ознаки з частотою 60-122, ближня периферія – 30-60, дальня периферія – 10-30, крайня периферія – 1-10.

Нижче в таблиці 2.1 зазначаються когнітивні ознаки ядра, ближньої, дальньої та крайньої периферії концепту СТІЙКІСТЬ. У круглих дужках вказано номер відповідної пропозиційної схеми з концептуальної моделі (рисунок 2.1), у квадратних – частотність репрезентації ознаки серед всіх 1602 груп логічних предикатів.

Таблиця 2.1 – Польова організація концепту СТІЙКІСТЬ

Ядро концепту СТІЙКІСТЬ
1. місце = соціальна формація (5) [122]; 2. корелят = істота (4) [79]; 3. супроводжувач = критично-нейтральне ставлення (10) [72]; 4. власник = група (1) [64]; 5. корелят = вміст (4) [64]; 6. корелят = об'єкт власності (4) [63]. РАЗОМ: 464 із 1602 (29% із 100%)
Ближня периферія концепту СТІЙКІСТЬ
1. корелят = варіативний об'єкт (4) [49]; 2. економіка і бізнес як інструмент аналізу (12) [44]; 3. корелят = об'єкт аналізу (4) [44]; 4. інструмент = підхід (14) [40]; 5. тип = за галуззю впровадження (7) [40]; 6. медіатив = точка зору (11) [38]; 7. час = момент, ситуація (6) [36]; 8. мета = покращення умов існування / психологічного стану (15) [35]; 9. спосіб = розвиток і зміни в кращий бік (9) [34]; 10. наслідок = покращення умов існування (17) [34]; 11. корелят = продукт (4) [33]; 12. корелят = галузь (4) [30]. РАЗОМ: 457 із 1602 (28,5% із 100%)
Дальня периферія концепту СТІЙКІСТЬ
1. психологія як інструмент аналізу (12) [29]; 2. медіатив = конкретний випадок (11) [29]; 3. рід = фактор дії (2) [24]; 4. медіатив = наукова література і дослідження (11) [22]; 5. наслідок = покращення умов існування (16) [22]; 6. власник = людина (1) [22]; 7. соціологія, політологія, право як інструмент аналізу (12) [20]; 8. корелят = об'єкт уяви (4) [19]; 9. супроводжувач = позитивне ставлення (10) [19]; 10. така за оцінкою (7) [17]; 11. рід = план дій / дія (2) [16]; 12. корелят = об'єкт показу (4) [16]; 13. екологія як інструмент аналізу (12) [15]; 14. медіатив = документ / організація (11) [15]; 15. демографія як інструмент аналізу (12) [14]; 16. корелят = опонент (4) [14]; 17. корелят = сила (4) [14]; 18. корелят = місце (4) [14]; 19. корелят = фізичне тіло (4) [13]; 20. наслідок = особисті досягнення (17) [13]; 21. медіатив = розробка / методика (11) [11]; 22. корелят = об'єкт взаємодії (4) [11]; 23. рід = ідея (2) [11]; 24. корелят = інструмент (4) [11]; 25. час = період (6) [11]; 26. така за масштабом прояву (7) [11]; 27. така за інтенсивністю прояву (7) [11]. РАЗОМ: 444 із 1602 (27,7% із 100%)

Продовження табл. 2.1

Крайня периферія концепту СТІЙКІСТЬ
1. культурологія як інструмент аналізу (12) [9]; 2. географія як інструмент аналізу (12) [8]; 3. час = теперішній час (6) [8]; 4. корелят = об'єкт шанування (4) [8]; 5. місце = природна формація (5) [8]; 6. корелят = навички (4) [7]; 7. корелят = вмістище (4) [7]; 8. спосіб = розвиток і зміни в гірший бік (9) [7]; 9. наслідок = покращення психологічного стану (16) [7]; 10. медицина, фізкультура і спорт як інструмент аналізу (12) [6]; 11. інший тип СТІЙКОСТІ як інструмент зіставлення (12) [6]; 12. результат впровадження як інструмент зіставлення (12) [5]; 13. корелят = комплексний об'єкт (4) [5]; 14. рід = навички / ресурси (2) [5]; 15. корелят = об'єкт сприйняття (4) [5]; 16. історія як інструмент аналізу (12) [5]; 17. філософія як інструмент аналізу (12) [5]; 18. військова справа як інструмент аналізу (12) [4]; 19. психологія як інструмент зіставлення (12) [4]; 20. інструмент = надання ресурсів / можливостей (14) [4]; 21. наслідок = покращення ситуації / стану (13) [4]; 22. наслідок = погіршення ситуації / стану (13) [4]; 23. місце = людина та її поведінка (5) [4]; 24. час = майбутній час (6) [4]; 25. супроводжувач = оптимістичне ставлення (10) [4]; 26. супроводжувач = песимістичне ставлення (10) [4]; 27. медіатив = археологічні / історичні пам'ятки (11) [4]; 28. медіатив = твір мистецтва (11) [4]; 29. інструмент = психологічний вплив (14) [4]; 30. час = минулий час (6) [3]; 31. корелят = об'єкт відчуття (4) [3]; 32. рід = сфера (2) [3]; 33. персоніфікатор = назва твору / публікації / документа (3) [3]; 34. корелят = об'єкт захисту (4) [3]; 35. корелят = потреба (4) [3]; 36. кількість = декілька (8) [3]; 37. досвід як інструмент зіставлення (12) [3]; 38. можливості реалізації як інструмент зіставлення (12) [3]; 39. економіка і бізнес як інструмент зіставлення (12) [3]; 40. соціологія, політологія, право як інструмент зіставлення (12) [3]; 41. інструмент = інформаційна робота (14) [2]; 42. біологія як інструмент аналізу (12) [2]; 43. наслідок = поява змін (13) [2]; 44. педагогіка як інструмент зіставлення (12) [2]; 45. корелят = домовленість (4) [2]; 46. час = вічність (6) [2]; 47. тип = за керівним принципом / ідеологією (7) [2]; 48. рід = домовленість (2) [2]; 49. корелят = річ (4) [2]; 50. корелят = деталь (4) [2]; 51. корелят = дія (4) [2]; 52. наслідок = надання ресурсів / можливостей (16) [2]; 53. корелят = рухомий об'єкт (4) [1]; 54. рід = центр (2) [1]; 55. рід = складова частина (2) [1]; 56. рід = мета (2) [1]; 57. персоніфікатор = назва організації (3) [1]; 58. персоніфікатор = назва ідеї (3) [1]; 59. корелят = машина (4) [1]; 60. корелят = об'єкт контролю (4) [1]; 61. час = дата (6) [1]; 62. така за ступенем важливості (7) [1]; 63. кількість = нуль (8) [1]; 64. спосіб = стан (9) [1]; 65. супроводжувач = альтернативне ставлення (10) [1]; 66. наслідок = демографічні зміни (16) [1]; 67. наслідок = погіршення умов існування (16) [1]; 68. інструмент = екологічний вплив (14) [1]; 69. інструмент = демографічні трансформації (14) [1]; 70. цивільна оборона як інструмент аналізу (12) [1]; 71. демографія як інструмент зіставлення (12) [1]; 72. екологія як інструмент зіставлення (12) [1]; 73. медицина, фізкультура і спорт як інструмент зіставлення (12) [1].   РАЗОМ: 237 із 1602 (14,8% із 100%)

Отже, польова організація концепту СТІЙКІСТЬ має співвідношення 29% (ядро) + 71% (периферія: 28,5% – ближня, 27,7% – дальня, 14,8% – крайня).

Результати дослідження

1. СЛМ-методика визначила, що концептуальна модель інформаційно-денотативного значення СТІЙКОСТІ в свідомості американців представлена 17 пропозиційними схемами базових фреймів (1 посесивна, 2 ідентифікаційні, 1 компаративна, 4 буттєві, 9 акціональних).

Схеми різняться за своїм наповненням, що свідчить про багатоаспектність взаємодій американців із сутністю СТІЙКОСТІ.

Найбільш помітними у вибірці виявилися компаративна, буттєва локативна та акціональні схеми контактної дії (з аргументними ролями аналізу). Сумарна їхня частотність 1077 із 1602 (67% із 100%) говорить про те, що для американців важливо ментально осмислювати СТІЙКІСТЬ в її територіально-діяльнісних проявах, із формуванням висновку про результати прояву таких імплементацій. Тобто, релевантним є не стільки сам наслідок реалізації СТІЙКОСТІ, скільки висновок про цю подію.

Зосередженість американців на ментально-контактному, а не діяльнісному контакті зі СТІЙКІСТЮ підтверджується різновекторністю аргументних ролей аналітичного характеру: СТІЙКІСТЬ аналізують через різні MD-джерела (наукові або мистецькі твори, точки зору, документи і т.д.), з різним АТ-ставленням (критично-нейтральним, позитивним, оптимістичним, песимістичним, альтернативним), за допомогою різних ІН-засобів (певних наук або зіставним шляхом). Це свідчить про в особливу значущість концепту СТІЙКІСТЬ для американців.

2. Польова когнітивна модель СТІЙКОСТІ, утворена 17 пропозиційними схемами концептуальної моделі через операції когнітивної інтерпретації та промінантності, у макроструктурі (100%, або 1602 групи логічних предикатів) налічує 32,8% [526] образного, 4% [64] інформаційного та 63,2% [1012] інтерпретаційного компонентів.

2.1. Образний складник концепту СТІЙКІСТЬ включає в себе метафоричні одиниці (526 із 1602, 32,8% із 100%). З-поміж них домінують метафори СТІЙКІСТЬ є ІСТОТА, ВМІСТ, ОБ'ЄКТ ВЛАСНОСТІ, ВАРІАТИВНИЙ ОБ'ЄКТ, ОБ'ЄКТ АНАЛІЗУ, ПРОДУКТ. Тобто, американці переконані, що СТІЙКІСТЬ активно функціонує і провокує наслідки в соціумі (ІСТОТА). З іншого боку, вона й сама є наслідком дій (ПРОДУКТ). Вона динамічно змінюється (ВАРІАТИВНИЙ ОБ'ЄКТ) і може перебувати під контролем (ОБ'ЄКТ ВЛАСНОСТІ, ВМІСТ). Всі модифікації СТІЙКОСТІ ретельно аналізуються (ОБ'ЄКТ АНАЛІЗУ).

2.2. Інформаційний елемент концепту СТІЙКІСТЬ незначний. Серед 64 випадків актуалізації найбільш частотними є когнітивні ознаки, що ідентифікують СТІЙКІСТЬ як фактор дії [24], план дій / дію [16], ідею [11] – разом 51 із 64 (79,7% із 100%). Це показує, що саме ідейне, планове та діяльнісне осмислення американці переважно вкладають в сутність СТІЙКОСТІ. Зазначене перекликається з вказаними вище проміжними образами СТІЙКОСТІ.

2.3. Найглибшим виступає наповнення інтерпретаційного поля СТІЙКОСТІ. Пріоритет складають утилітарна (689 із 1012, 68% із 100%) та енциклопедична (278 із 1012, 27,5% із 100%) зони. Кількісний контраст говорить про те, що американці переважно цікавляться не спостереженням за активністю СТІЙКОСТІ, а її прямим прагматичним обмірковуванням з позицій суспільної користі.

Абсолютна акцентованість на прагматизмі СТІЙКОСТІ підтверджується відсотковим показником утилітарної зони в макроструктурі концепту – 43% із 100%, тобто понад 2/5 структури концепту відведено саме під практичне значення СТІЙКОСТІ для людства.

3. Польова організація концепту СТІЙКІСТЬ становить 29% (ядро) та 71% (периферія: 28,5% – ближня, 27,7% – дальня, 14,8% – крайня).

Ядро займає майже 1/3 частину когнітивного змісту концепту. Частотність когнітивних ознак у його складі вказує, що в свідомості

американців домінують буттєві локативні, компаративні, посесивні схеми та акціональні схеми з роллю супроводжувача. Тобто, для американців дуже важливі осмислення СТІЙКОСТІ в конкретному місці, власницький контроль над нею, в критично-нейтральному відношенні. Як наслідок, СТІЙКІСТЬ асоціюється з живим організмом, що провокує дії, та з власницьким об'єктом або вмістом, які зазнають подібних дій.

Периферія займає 2/3 частину в когнітивному змісті концепту. Щодалі від ядра, периферійні поля поповнюються новими аналітичними засобами для прагматичного осмислення СТІЙКОСТІ, а також з'являються когнітивні ознаки інших елементів. Так, вже в полі ближньої периферії на передній план виходять інструментальний і медіативний опис СТІЙКОСТІ, її причинно-наслідкові, темпоральні, цільові, онтологічні реляції. В наступних зонах периферії інвентар таких елементів зростає. Образні компоненти присутні на всьому ядерно-периферійному спектрі.

Отже, концепт СТІЙКІСТЬ має особливе значення для американців, і на сучасному етапі розвитку соціум США вкладає найбільший сенс в прагматичне осмислення СТІЙКОСТІ заради загального колективного блага.

2.3 Управлінські механізми соціальної стійкості та продовольчого забезпечення населення Великої Британії, Німеччини та СРСР у період Другої світової війни 1939–1945 рр.

Виходячи із сутності поняття «соціальна стійкість», маємо звернути увагу на те, що перед певними викликами людина є уразливою на стільки, що не може їх подолати самотійно. Так само і сім'я має свій поріг стійкості. У змісті поняття «соціальна стійкість» виокремлюється послідовність рівнів стійкості – індивідуальний, сім'ї, соціальної групи, громади, держави – на яких має забезпечуватися здатність людини протистояти викликам, залежно від їх тривалості та руйнівного впливу. Небезпеки певних викликів можуть бути такими, що необхідними для відповіді на них є особливі управлінські механізми держави. Щодо вразливості та стійкості можна і потрібно

забезпечити кращі показники за допомогою кращого управління. Хоча й тут, безумовно, є свої обмеження.

На прикладі Великої Британії, країни з багатовіковими традиціями демократії, ми маємо суспільство з практично рівними можливостями доступу в період Другої світової війни 1939–1945 рр. Розглядаючи приклади двох авторитарних держав – Німеччини і СРСР – отримуємо ілюстрацію того, як в умовах існуючих обмежень рішення приймалися на користь одних і за рахунок інших.

Велика Британія

Після оголошення війни у вересні 1939 р. британський уряд був змушений скоротити обсяги продовольства, яке ввозилося з-за кордону, оскільки німецькі підводні човни стали атакувати торгові кораблі Великої Британії, тим самим створюючи перешкоди для підвезення товарів у країну. У разі ймовірного блокування німецьким флотом британського, обмеження поставок провізії та подальшого загострення продовольчого питання були потрібні заходи для контролю споживання продуктів харчування в країні, обмеження їхнього можливого дефіциту та стримування інфляції. В результаті цього в країні змушені були перейти на систему нормування продовольчого забезпечення своїх громадян.

У січні 1940 р. було введено обмеження на споживання населенням Великої Британії м'яса, цукру та олії, а пізніше і на низку інших продовольчих товарів. Варто відзначити, що на відміну від інших продуктів, обмеження на видачу м'яса були не за вагою, а за сумою продукції, що купується. Так, на тиждень британський громадянин міг дозволити собі придбати м'яса на суму трохи більше одного шилінгу. До серпня 1942 р. майже всі продукти харчування у Великій Британії, крім овочів, риби та хлібу, видавалися за картками. Хоча риба не була нормована, проте її вартість значно зросла через воєнні дії і ризик нападу на рибалок, що призвело до скорочення її улову до 30% від довоєнного рівня (Таблиця 2.2) [26].

У травні 1942 р. було запроваджено обмеження на реалізацію продовольчих товарів у сфері громадського харчування Великої Британії. У ресторанах меню було обмежено трьома стравами, причому лише в одній з них можна було використовувати м'ясо чи рибу. Замовлення їжі в ресторанах та кафе було обмежено сумою п'ять шилінгів, працювало британське громадське харчування до півночі, а відкривалося о п'ятій годині ранку [27].

Таблиця 2.2 – Приблизні тижневі норми на деякі продовольчі товари у Великій Британії у період Другої світової війни (у грамах)

Продукти	Цукор	Сир	Масло	Бекон	Чай	Солодош і
Норми	454	227 315 – для вегетаріанців	227	227	113	454

У подальшому в країні були відкриті так звані «Британські ресторани», які фінансувалися за рахунок субсидій регіональної влади, пообідати в яких можна було на суму дев'ять шилінгів. Крім того, у них передбачалося харчування для працівників екстрених служб та промислових підприємств, військових, а також громадян, будинки яких були зруйновані внаслідок бомбардувань [28].

У картковій системі Великої Британії було передбачено і додаткові норми продовольства, насамперед, для соціально незахищених верств – матерів-годувальниць, вагітних жінок, дітей та людей з інвалідністю, які отримували підвищені порції молока, яєць, соків. Восени 1941 р. додаткові продуктові норми були введені також для робітників, які отримували їх через мережу громадських підприємств харчування. Обсяги додаткових норм, що виділяються, залежали від галузі виробництва, де працювали британські робітники. Найвищі норми продовольчого постачання були передбачені для

шахтарів, робітників сталеливарних підприємств, а також портових робітників.

З метою доповнення своїх продовольчих пайків британська влада закликала громадян займатися вирощуванням фруктів та овочів на будь-яких доступних їм земельних ділянках та у парках. Справа доходила до того, що мешканці Туманного Альбіону використовували як городи вільні ділянки земель у межах міст, тенісні корти, пустош біля залізничних колій. Частина британців тримала свиней, кроликів та курчат у приміських садах для доповнення власного раціону харчування [29].

Німеччина

27 серпня 1939 р. було запроваджено картки на деякі види продовольства (робочим – 685 г хліба на добу, м'яса – 170 г, жирів – 110 г). При цьому загальна калорійність пайка робітника становила 4652 ккал, «обивателя» – 2570 ккал. 25 вересня 1939 р. за картками почали розподілятися практично всі основні продукти харчування – хліб, м'ясо, молоко, жири, цукор, мармелад [30].

Становище Німеччини помітно загострилося після початку військових дій із СРСР. В перший місяць німецько-радянської війни 1941–1945 рр. середні норми харчування у Третньому рейху становили: хліб – 900 грамів, крупа – 600, м'ясо – 2800, жири – 1360, цукор – 1120, мармелад – 700, водночас постачання картоплі було обмежено. Денна норма хліба становила 321 г, м'яса – 100 г. Деякі товари (молочна продукція) довгий час підлягали регламентації. З кожним місяцем воєнних дій становище у продовольчому забезпеченні громадян нацистської Німеччини дедалі більше погіршувалося (Таблиця 2.3) [31, с. 452].

У грудні 1941 р. встановлюються норми постачання для зайнятих на роботі радянських військовополонених та східних робітників – на тиждень дорослі чоловіки, які працювали цілий світловий день, отримували 16,4 кг брукви або капусти, 2,6 кг «хлібу» (який на 60% складався з відходів борошномельного виробництва, 25% очищення цукрових буряків і на 10%

соломи), 3 кг картоплі, 250 г конини та м'ясних відходів, 130 г жиру, 150 г «поживної речовини» (дріжджі), 70 г цукру та трохи більше двох літрів знежиреного молока [30].

Таблиця 2.3 – Середні норми видачі продуктів у Німеччині у період Другої світової війни (у грамах)

Період видачі	Хліб	Крупа	М'ясо	Жири	Цукор	Мармелад	Примітки
30.06.-27.04. 1941 р.	900	600	1600	1050	900	700	Картопля – без обмежень
31.05.-27.06. 1943 р.	900	600	1000	800	900	700	Картопля – 1200
30.04.-27.05. 1945 р.	580	300	1000	500	375	–	Картопля – 1000

У березні 1942 р. під впливом розгрому вермахту під Москвою в Німеччині різко скоротилася норма продуктів за картками, що викликало одностайне невдоволення населення. Звичайний споживач (40% населення країни, за винятком дітей, літніх людей, утриманців, працівників військової промисловості) почав отримувати на тиждень 2 кг хліба, 206 г жирів і 300 г м'яса. Натуральна кава та шоколад повністю зникли з обігу [30].

Постачання населення за продуктовими картками в Німеччині було диференційованим і залежало від низки обставин – національності, виконуваних робіт тощо. Так, відповідно до інструкцій від 1942 р. була заборонена видача звичайних продовольчих карток євреям, які проживають у Німеччині, а також німцям, які перебували в офіційному шлюбі з ними.

Більш високі норми постачання продовольчих товарів у Німеччині були передбачені для робітників, зайнятих важкою фізичною працею, а також працюючих у нічних та подовжених змінах. Додаткові норми продовольства були передбачені також і для робітників, які перевиконували свій план. Всім іншим категоріям дорослого населення Німеччини (приблизно 40% від загальної кількості мешканців країни) виділялися однакові обсяги продовольчих товарів [32, с. 271; 33, с. 242].

Окремо слід згадати сферу громадського харчування, робота якої в Німеччині до кінця війни була повністю паралізована. Це було пов'язано з низкою обставин – призов до армії працівників сфери громадського харчування, гостра нестача продовольства, а також відсутність підтримки цієї галузі з боку офіційної влади [34].

У багатьох ресторанах та їдальнях значно зменшилися порції других страв, що відпускалися за картками. Тепер наїстися можна було лише взявши дві-три порції. З пропагандистською метою на підприємствах громадського харчування в січні 1942 р. за картками запровадили «страву польової кухні» (Feldk chengericht), яка мала символізувати єднання тилу з фронтом і, крім того, була досить ситною. Проте фактично ця страва замінила всі інші, і меню ресторанів та їдалень скоротилося до двох-трьох найменувань [30, с. 57].

Можна стверджувати, що проблеми у продовольчій сфері Німеччини стали однією з причин ухвалення нацистським режимом у січні 1942 р. рішення про «остаточне врегулювання єврейського питання», що призвело до винищення у найкоротші терміни єврейського населення в окупованих Третім рейхом територіях.

У 1942–1943 рр. Німеччина вилучила з окупованих країн 5 млн т зерна (роком раніше – близько 2 млн т), 8,78 млн т у перерахунку на зерно жирів та м'яса. З Польщі до Німеччини надходило більше половини жита, що імпортувалося, 66% вівса і 52% картоплі. Другою за значенням «житницею» Третього рейху стала Україна. Проте у 1943 р. нацисти вивезли з окупованої території СРСР (згідно з німецькими даними) 4,37 млн т зерна, 495 тис. т м'яса, 723 тис. т харчових олій та жирів, 1,9 млн т картоплі. Все це дозволило німецькій владі у жовтні 1942 р. збільшити норми видачі населенню продовольства за картками.

У 1943 р. на кожного дорослого мешканця Німеччини у середньому відводилося 131,2 кг хліба, 18,8 кг м'яса, 11,6 кг жирів, 168 кг картоплі, 16,5 кг цукру та 3,3 кг ерзац-кави [30, с. 58].

Голоду вдалося уникнути і в 1944 р., перш за все, завдяки планомірному викачування продовольчих ресурсів із окупованих країн Західної Європи, громадяни яких на відміну від німців дійсно голодували. Взимку 1943–1944 рр. населення Бельгії отримувало на добу 1320 ккал, Франції – 1080 ккал, Польщі – 855 ккал, у той час як добова калорійність продовольчого споживання для німців дорівнювала 1980-2000 ккал. Наприкінці 1944 р. німці споживали у середньому на добу 96 г м'яса і риби сумарно (до війни – 163 г), 340 г молока (379 до війни), 21 г вершкового масла (23), 9 г яєць (18), 8 г маргарину (24), 573 г картоплі (486), борошна – 318 г (282 г) [35]. При цьому спостерігалися суттєві відмінності у забезпеченні продовольством міського та сільського населення. Городяни отримували тільки норму за картками, та й то не завжди, у той час як сільське населення харчування за картками в основному не потребувало.

І хоча кількість калорій добового раціону неухильно знижувалася і взимку 1944–1945 рр. не перевищувала 1670 г, проте про явний голод говорити не доводилося. Бойові дії на території нацистської Німеччини призвели майже до повної втрати врожаю 1945 р. – було зібрано лише 1,33 млн т зернових та 8,5 млн т картоплі [36]. І якби не постачання продовольства із країн-переможниць, населенню Німеччини загрожував би масовий голод.

Протягом липня-грудня 1945 р. із Великої Британії та США до Німеччини було поставлено 400 тис. т пшениці, 30 тис. т ячменю та 35 тис. т до картоплі. Американська військова адміністрація в підконтрольній зоні окупації Німеччини змогла гарантувати населенню видачу продуктів за картками лише в обсязі трохи більше 1330 ккал щодня (до грудня 1945 р.). У британській окупаційній зоні населенню за картками видавали продовольства з розрахунку 1050 ккал на добу, у французькій зоні окупації німці отримували за картками близько 900 ккал, а голодною зимою 1947 р. іноді трохи більше половини навіть від цієї мізерної кількості [30, с. 58].

Продовольчу допомогу німцям на підконтрольних йому територіях здійснював і СРСР. Наприкінці квітня 1945 р. було ухвалено рішення про постачання населенню Берліна продовольства за нормами, що існували під час війни – дорослі мали отримувати на добу 200 г хліба, 400 г картоплі, 25 г м'яса, 10 г цукру та солі, 2 г кави [37, с. 71].

15 травня 1945 р. для всіх німців було введено карткову систему. Залежно від категорії постачання дорослий німець отримував на день 300-600 г хліба, 20-100 г м'яса, 30-80 г крупи, 7-30 г жирів, 400 г картоплі, 15-25 г цукру. Найвищі пайки за картками (тільки для Берліна було випущено 2 млн карток і ще 200 тис. надруковані як резервні) отримували робітники на виробництві, а також вчені та лікарі [30, с. 59]. У червні 1945 р. берлінським дітям почали регулярно видавати молоко.

СРСР

З вересня 1941 р. в більшості районів СРСР було введено карткову систему забезпечення продуктами харчування цивільного населення. Наприкінці жовтня 1941 р. на нормоване постачання продовольством було переведено майже все міське населення країни, а з 1 лютого 1942 р. встановлено карткову систему на непродовольчі товари. У 1942 р. картки отримали близько 40 млн чол., до кінця війни їх чисельність склала, за різними даними, від 76,8 до 80,6 млн. чол. Сама карткова система протягом усієї війни постійно ускладнювалася. У 1941 р. було надруковано 12 різних видів карток, у 1942 р. – 51, у 1943 р. – 112, у 1944 р. – в середньому 130-135, а у великих містах ще більше: в Москві – 149, у Ленінграді – 171 видів карток та талонів [38, с. 338].

Робітники, інженерно-технічні працівники та прирівняні до них особи забезпечувалися хлібом за двома категоріями. Ті, що працювали на фабриках, заводах, шахтах, рудниках, копальнях та будівлях за картками 1-й категорії отримували 800 г хліба, а працівники підсобних та обслуговуючих підприємств за картками 2-ї категорії – 600 г хліба на день. Службовці також

забезпечувалися хлібом за двома категоріями: перша – 500 г, друга – 400 г у день. Утриманці та діти до 12 років отримували 400 г хліба [39, с. 151].

Таблиця 2.4 – Середні норми видачі продуктів у СРСР у період Другої світової війни (у грамах) [40, с. 54]

Категорії населення	Хліб на людину в день		Цукор та кондитерські вироби на людину в день	
	1 категорія	2 категорія	1 категорія	2 категорія
Робітники	800	600	800	600
Службовці	500	400	600	600
Утриманці	400	400	400	400
Діти до 12 років	400	400	600	400

Посуха 1943 р. посилила проблеми продовольчого постачання в СРСР, викликавши необхідність економії хліба, саме тому радянський уряд у листопаді 1943 р. знизив норми його видачі до 600 г для 1-ї та 500 г для 2-ї категорій робітників, 700 г для робітників у районах Крайньої Півночі. Усі службовці стали забезпечуватися хлібом за єдиною нормою – 400 г на день, утриманці та діти до 12 років у містах та робочих селищах – 300 г на день. Однак для робітників та службовців провідних галузей промисловості з 21 листопада 1943 р. було встановлено вищі норми постачання хлібом. Службовці вугільної, оборонної промисловості та металургії, залізничного та водного транспорту постачалися хлібом за нормою 450 г на день, службовці чорної металургії – 500 г на день. Робочим та працівникам вугільної та металургійної промисловості, найважливіших оборонних підприємств та вирішальних портів 1943 р. було встановлено норму хліба 650-700 г щодня. Робітники та працівники основних служб на вирішальних залізничних вузлах та станціях постачалися хлібом за нормою 650-700 г щодня [41, с. 215–216].

Тільки наприкінці 1943 р. почалося поступове зниження цін на колгоспних ринках, а продовольча ситуація дещо покращилася. У 1944 р. почалося піднесення сільськогосподарського виробництва, проте в 1945 р. його валова продукція становила лише 60%, а продукція землеробства – 57%

від довоєнного рівня [42, с. 645]. 15 квітня 1944 р. було дозволено комерційну торгівлю, але її питома вага в роздрібній торгівлі країни залишалася невисокою [43, с. 470–471]. Остаточо карткову систему було скасовано вже після війни в 1947 р. [39, с. 154]. Труднощі постачання в умовах карткової системи залишилися одним із найпоширеніших сюжетів спогадів про воєнний час.

Окремо слід згадати систему громадського харчування в СРСР. У роки війни роль та значення громадського харчування суттєво зросли. У 1944 р. послугами громадського харчування користувалися близько 25 млн. чол. Зростання ролі громадського харчування під час війни пояснюється низкою причин: зміною способу життя сімей через мобілізацію до армії чоловіків та збільшенням числа працюючих жінок.

У період війни змінилася структура мережі громадського харчування, в якому центральне місце посіли їдальні. На початку 1941 р. питома вага їдалень у загальній кількості підприємств харчування СРСР складала 49,7%, до кінця 1942 р. їх частка збільшилася до 59,1%, до кінця 1944 р. – до 76,9%. У мережі відділів робочого постачання та продовольчого постачання частка їдалень зростає з 65,5% у 1941 р. до 83,5% у 1945 р. [40, с. 60].

У всіх їдальнях було введено широкий асортимент страв (не менше двох перших та трьох других). Санітарний стан їдалень покращився, проводилася щоденна перевірка якості сировини та готової продукції. Важливою проблемою громадського харчування було його вкрай незадовільне матеріально-технічне оснащення, в більшості їдалень не вистачало посуду та спеціального санітарного одягу.

На завершальному етапі війни продовольчі норми в СРСР було трохи збільшено, проте рівень споживання продуктів харчування цивільним населенням все одно залишався низьким. Обсяги державних запасів, які знаходилися в торговому обороті, хліба і борошна в 1944 р. становили лише 83,5% від довоєнного рівня, цукру та кондитерської продукції – 22,4%, м'яса та м'ясних виробів – 59,5% [44].

Якщо городяни та жителі робітничих селищ в умовах війни могли розраховувати на хоч і мінімальні, але фіксовані норми продовольства, то колгоспникам доводилося покладатися виключно на власні ресурси. За виснажливу працю у колгоспі сільські мешканці наприкінці року отримували мізерні норми продуктів. Так, за один трудовдень у середньому по країні колгоспник отримував менше 200 грамів зерна та близько 100 грамів картоплі, невелика кількість овочів, у той же час м'ясо, олія, молоко їм не видавали. В результаті в 1943 р. рівень особистого споживання селянами хліба в порівнянні з 1939 р. скоротився на 35%, м'яса і сала – на 66% [44]. З цієї причини сільському трудівникові, щоб прогодувати свою сім'ю, доводилося розраховувати на врожай з особистого підсобного господарства та домашню худобу, які водночас оподатковувалися великими податками.

Висновки. Відповідно до компонентів ризиків Т. Кеннона [10] можна зробити наступні висновки щодо управлінських механізмів соціальної стійкості та продовольчого забезпечення населення Великої Британії, Німеччини та СРСР у період Другої світової війни 1939–1945 рр.

Незважаючи на низку загальних моментів, у нормованій системі постачання Великої Британії, Німеччини та СРСР існували відмінності, перш за все, у засобах до існування. В Німеччині та СРСР, на відміну від Великої Британії, карткова система продовольчого забезпечення не змогла повністю покрити потреби населення в харчуванні. Зазначені норми постачання забезпечували лише мінімальний рівень споживання цивільного населення в цих країнах. Значна частина громадян Німеччини та СРСР продовжували відчувати голод, що провокувало зростання випадків смертності та інфекційних захворювань, таких як туберкульоз, цинга, дистрофія та ін. Випадки систематичного недоїдання стали повсякденною реальністю для різних соціальних категорій населення цих держав – працівників промислових підприємств, інтелігенції, селян та ін.

Щодо добробуту і базового стану, варто зазначити, що жорсткий ліміт, введений на продовольче постачання в Німеччині та СРСР, не зустрічався у

Великій Британії, де споживач міг сам вибирати магазин чи лавку, а асортимент продуктів харчування в них був представлений помітно ширше, до різних сортів м'яса. У роки Другої світової війни рядовий британець не був знайомий з таким явищем, як голод, у цьому випадку справедливіше буде сказати, що він був обмежений лише у виборі продуктів харчування та кількості виділених товарів.

Соціальний захист та управління характеризуються тим, що радянська карткова система періоду Другої світової війни, на відміну від інших європейських країн, була більш стратифікованою. Переваги у постачанні мали робітники та інженерно-технічні працівники промислових підприємств, будівництва, транспорту. Підвищені та особливо підвищені норми, а також додаткове постачання отримували шахтарі, робітники гарячих та шкідливих цехів. Окремі норми постачання були передбачені для службовців, утриманців та дітей. У Великій Британії та Німеччині не було такого чіткого поділу за віком та видом діяльності.

Щодо управлінських рішень, то маємо констатувати, що Велика Британія виділяється усталеними традиціями парламентської демократії та повагою до основних прав і свобод людини та громадянина. Демократичне управління забезпечило рівність, в умовах потужних безпекових і соціально-економічних викликів, які зазнала Велика Британія і пересічні британці під час Другої світової війни. Але маємо констатувати, що в ході аналізу досвіду цієї країни щодо управлінської моделі продовольчого забезпечення під час війни практично не були зафіксовані ознаки реалізації прав одних людей за рахунок інших. На відміну від Великої Британії, в Німеччині, де панувало авторитарне управління, модель продовольчого забезпечення реалізовувалася за рахунок населення країн, які опинилися під окупаційною владою. А єврейське населення Третього рейху було найбільш вразливим. У радянській авторитарній моделі в стані найбільшої вразливості опинилися представники сільського населення.

Крім того, у Німеччині та СРСР, на відміну від Великої Британії, існувала система відповідних центральних і місцевих органів управління, що опікувалися продовольчою безпекою населення та реагували на нові виклики воєнного стану.

Таким чином, централізована система продовольчого забезпечення, запроваджена у Великій Британії, Німеччині та СРСР у період Другої світової війни 1939–1945 рр. відіграла важливу роль у постачанні свого населення мінімальним набором провізії. В умовах гострої нестачі продовольства уряди цих країн почали закликати своїх громадян до економії, яка, на їхню думку, наближала перемогу над супротивником. У зв'язку з цим успішне вирішення проблеми продовольчої безпеки та соціальної стійкості населення виступало для правлячих кіл воюючих країн як одне з першочергових завдань, від нього залежала перемога над противником, нормальне функціонування держави та провідних галузей народного господарства.

3 КОНЦЕПЦІЯ СОЦІАЛЬНОЇ СТІЙКОСТІ ЛЮДИНИ В ТЕРИТОРІАЛЬНІЙ ГРОМАДІ

В якості основи концепції соціально стійкості людини в громаді приймаємо чинники, виокремлені в аспектах гуманітарних наук (зокрема, культурології, лінгвістики, історії), як чинники вибору людини, що визначають подальший розвиток стійкості, але й не виключають накопичення вразливостей.

У культурологічному аспекті проаналізовано символічну систему фольклорних творів (українських народних дум), яка нерозривно пов'язана з низкою концептуальних мотивів боротьби за свій простір, за незалежність власного Я-буття. Зазначено, що найбільш виразно вмонтованими в художньо-образну систему творів є образи Степу, Шляху, Дому, які поглиблюють ідейний зміст та слугують поштовхом до формування духовної, мілітарної та соціальної стійкості героїв українських народних дум. На цих підставах розвиваємо ідею Роду та Родовідповідності, яка трансформувалася в українських народних думках в поняття «нація», «держава». Тому Рід – не лише сім'я чи коло родичів. Це містке, широке узагальнення всіх космогонічних, духовних, релігійних, етнічних, кровноспоріднених універсалій нашого предка, людини праслов'янської епохи. Наголос зроблено на ролі колективного та індивідуального несвідомого, понятті «своє – чуже», яке в думках виражає своєрідність народного світосприйняття і світорозуміння.

Як впливає з текстів українських народних дум, дотримання законів збереження нації, української держави як цілісності було найвищою метою у житті козацької еліти, козацької громади. Тому, духовна, мілітарна, соціальна, а отже, й національна стійкість у думках – в ідеї вірності обов'язку, незламності, героїзації, усвідомленні своєї відповідальності перед своїм народом, його минулим, теперішнім і майбутнім, у саможертвовному служінні своєму народові і боротьбі супроти зла. Усе це спонукає українців до

глибокого самоаналізу свого внутрішнього світу, своєї громадянської позиції, своїх життєвих принципів та ідеалів, свого світогляду й забезпечує стійкість національно самобутньої особистості як до зовнішньої, так і внутрішньої вразливості та поразенства.

Виходячи із культурологічного аспекту чинником стійкості нації, а отже чинником стійкості людини в громаді є усвідомлення кожним її представником необхідності згуртованості в міцну духовну спільноту. Натомість вразливості сприяють «розриви» в цілісності громади, в ціннісних ставленнях людей у ній.

У лінгвістичному аспекті автори дотримуються позиції, що в живій мові людей можна виявити те, що є найбільш важливим для розуміння у тому чи іншому понятті. Акцентується увага не лише на тому, як поняття досліджене теоретиками, але й на тому, як воно вживається пересічними людьми. Через комп'ютерний інструментарій здійснюється пілотна розвідка концепту **СТІЙКІСТЬ** на матеріалі дискурсу США [45]. Такий підхід може бути досить продуктивним для подальших досліджень уже на матеріалі українського дискурсу. За результатами поточної студії маємо 17 тематично відсортованих пропозиційних схем базових фреймів концепту **СТІЙКІСТЬ**:

1) власник = людина: індивідуум; група: група за ієрархією об'єднання – система; сім'я / команда; колектив; вікова група; соціальний клас; спільнота; нація; суспільство; людство;

2) рід = ідея; навички / ресурси; сфера; центр; складова частина; фактор дії; план дій / дія; мета; домовленість;

3) персоніфікатор = назва твору/публікації/документа; назва організації; назва ідеї;

4) корелят = істота; опонент; сила; фізичне тіло; варіативний об'єкт; комплексний об'єкт; річ; деталь; рухомий об'єкт; інструмент; машина; галузь; місце; дія; вмістище; вміст; продукт; об'єкт взаємодії; об'єкт контролю; об'єкт захисту; об'єкт власності; об'єкт аналізу; об'єкт уяви;

об'єкт сприйняття; об'єкт відчуття; об'єкт показу; об'єкт шанування; навички; потреба; домовленість;

5) місце = людина та її поведінка; соціальна формація – сім'я / команда; спільнота; громадська організація / компанія; міжнародна організація; соціальний клас; промисловість; уряд; територія; адміністративно-територіальна одиниця / місцевість; держава / нація / народ; континент / частина світу; людство; природна формація – популяція; екосистема; навколишнє середовище;

6) час = дата; момент, ситуація; період; теперішній час; минулий час; майбутній час; вічність;

7) якість = така за типом: за керівним принципом / ідеологією; за галуззю впровадження – соціальна сфера, психологія, культурологія, економіка, географія, екологія; така за оцінкою; така за масштабом прояву; така за інтенсивністю прояву; така за ступенем важливості;

8) кількість = нуль; декілька;

9) спосіб = стан; розвиток і зміни в кращий бік; розвиток і зміни в гірший бік;

10) супроводжувач = критично-нейтральне ставлення; позитивне ставлення; оптимістичне ставлення; песимістичне ставлення; альтернативне ставлення; людина аналізу через = конкретний випадок; точка зору; розробка / методика; наукова література і дослідження; документ / організація; археологічні / історичні пам'ятки; твір мистецтва;

11) інструмент = наука: економіка і бізнес; соціологія, політологія, право; історія; філософія; демографія; географія; екологія; біологія; медицина, фізкультура і спорт; психологія; культурологія; військова справа; цивільна оборона;

12) інструмент = зіставлення: економіка і бізнес; соціологія, політологія, право; демографія; психологія; екологія; педагогіка; медицина, фізкультура і спорт; досвід як інструмент зіставлення; можливості реалізації як інструмент зіставлення; результат впровадження як інструмент зіставлення;

13) наслідок = поява змін; покращення ситуації / стану; погіршення ситуації / стану;

14) діє через інструмент = підхід; надання ресурсів / можливостей; демографічні трансформації; інформаційна робота; психологічний вплив; екологічний вплив;

15) мета = покращення умов існування / психологічного стану;

16) наслідок = покращення психологічного стану; покращення умов існування; погіршення умов існування; надання ресурсів / можливостей; демографічні зміни;

17) наслідок = покращення умов існування; особисті досягнення.

17-пропозиційна концептуальна модель конвертується в польову когнітивну модель стійкості. Ядерні ознаки фіксують найбільш важливі аспекти сучасного осмислення СТІЙКОСТІ, периферія – менш важливі. Так, серед головних елементів осмислення домінують буттєві локативні, компаративні, посесивні схеми та акціональні схеми з роллю супроводжувача. Тобто, важливі осмислення СТІЙКОСТІ в конкретному місці, власницький контроль над нею, в критично-нейтральному відношенні. Як наслідок, СТІЙКІСТЬ асоціюється з живим організмом, що провокує дії, та з власницьким об'єктом або вмістом, які зазнають подібних дій.

У макроструктурі СТІЙКОСТІ переважає інтерпретаційне поле: утилітарна (689 із 1012, 68% із 100%) та енциклопедична (278 із 1012, 27,5% із 100%) зони. Тобто, американці переважно цікавляться не спостереженням за активністю СТІЙКОСТІ, а її прямим прагматичним обмірковуванням з позицій суспільної користі.

Отже, концепт СТІЙКІСТЬ має особливе значення для американців, і на сучасному етапі розвитку соціум США вкладає найбільший сенс в прагматичне осмислення СТІЙКОСТІ заради загального колективного блага.

В історичному аспекті доступними для аналізу і показовими є кейси парламентської демократії Великої Британії та авторитарних режимів Німеччини та СРСР часів Другої світової війни щодо управління соціальною

стійкістю з боку держави (в частині забезпечення продовольчої безпеки). Як засвідчує аналіз, в умовах війни Великій Британії вдалося дотриматися основних прав і свобод кожної людини, тоді як у Німеччині та у радянській авторитарній моделі продовольча безпека одних груп населення досягалася за рахунок збільшення вразливості інших. З цього випливає два типи управління в громаді як чинник вибору, що визначає соціальну стійкість людей у ній: демократичний, що реалізує соціальну стійкість і рівні права, чи авторитарний, що реалізує соціальну стійкість одних за рахунок інших, чим збільшує вразливість у громаді. Зазначене включає в себе й ціннісний вибір щодо стилю ухвалення рішень конкретної людини на управлінській посаді, і вплив цього рішення на інших людей в громаді.

Якщо культурологічний та лінгвістичний аспекти соціальної стійкості в територіальній громаді більшою мірою відображають синергетичну складову інтеграційної рамки дослідження, то історичний аспект скоріше розкриває соціальну стійкість як здатність ієрархічної системи.

Щодо метатеоретичного припущення про соціальну стійкість як здатність до вирішення проблем, то тут маємо конкретизувати ідею про управління в громаді, основане на даних. У цьому зв'язку запропоновано механізми соціологічного опитування, фокус-групового інтерв'ю, стратегічної сесії в громаді. Ці механізми покликані оперативно з'ясувати наявну в конкретній територіальній громаді ситуацію в умовах загроз стабільності, життю та розвитку. Тим самим визначається перехід від теоретичної концепції до практики її використання. Чинники вибору, виявлені в аспектах гуманітарних наук, отримують конкретний вимір в аналізі реалій конкретної територіальної громади. Елементи пропонованої концепції були випробувані при виконанні досліджень соціальної стійкості в умовах подій повномасштабного російського вторгнення в Україну [46. 47].

Однак, окрім соціологічних, доцільними є й інші механізми, які забезпечуватимуть потрібну динаміку від зафіксованого в соціологічному дослідженні значення до соціальної стійкості, що відповідає потужності

наявних загроз. Розроблення таких механізмів є напрямом подальших досліджень.

Отже, отримана таким чином концепція соціальної стійкості людини в громаді, представлена на рисунку 3.1.

Чинники індивідуального і сукупного вибору людей в громаді		
	чинники на користь стійкості	чинники на користь вразливості
культурологічний аспект	усвідомлення кожним членом громади необхідності згуртованості в міцну духовну спільноту	“розриви” цілісності в ціннісних ставленнях людей у громаді
лінгвістичний аспект	осмислення стійкості заради загального колективного блага	відсутність розуміння стійкості як загального колективного блага
історичний аспект	демократичне управління	авторитарне управління
Механізми, які оперативно фіксують наявну соціальну стійкість (вразливість) людини в громаді		
Механізми, які забезпечують розвиток соціальної стійкості людини в громаді відповідно до потужності наявних загроз		

Рисунок 3.1 – Гуманітарні засади концепції соціальної стійкості людини в громаді

При цьому, на думку авторів, представлена концепція в її гуманітарних засадах має подальший розвиток для забезпечення динаміки від виявленої вразливості до потрібної стійкості. Зазначене знайшло відображення в підготовленій до друку в розширеному авторському колективі монографії «Гуманітарні засади соціальної стійкості людини в громаді».

ВИСНОВКИ

1. Виконане інтердисциплінарне дослідження, що охоплює визначення поняття «соціальна стійкість» та виявлення чинників соціальної стійкості в філософському, культурологічному, лінгвістичному, історичному аспектах, дозволяє розглядати соціальну стійкість як внутрішню здатність і зовнішні можливості соціального суб'єкта навчатися та діяти для подолання, адаптації чи трансформації, а також для досягнення добробуту у відповідь на загрози стабільності, життю, сталому розвитку з урахуванням наявної певної міри власної вразливості.

2. Як суб'єкти соціальної стійкості можуть розглядатися окремі особистості, сім'ї, різні спільноти людей (наприклад, друзі, сусідські спільноти, професійні групи, релігійні громади і громадські об'єднання), територіальні громади, населення країни в цілому, а також міжнародні об'єднання. Однак у центрі дослідження з позицій гуманітарних наук має бути людина в її неповторності та здатності чинити життєвий вибір, а також в її зв'язках і взаємодії з іншими людьми.

3. Для інтердисциплінарного дослідження соціальної стійкості людини в громаді запропоновано інтеграційну рамку, яка включає в себе такі метатеоретичні припущення:

1) соціальна стійкість – це здатність синергетичної системи до самоорганізації, навчання та інновацій, але при цьому розвиток цієї здатності має ймовірнісний характер і не виключає наявності та накопичення вразливостей;

2) соціальна стійкість – це здатність ієрархічної системи до управління, ґрунтованого на даних з використанням шкал вимірювання індивідуальної стійкості, стійкості соціального захисту та врядування громади, соціальної згуртованості; управління, ґрунтоване на даних, передбачає в тому числі й ухвалення рішень щодо отримання допомоги від надсистеми у ситуації надмірних для системи викликів;

3) соціальна стійкість – це здатність до вирішення проблем, а також етичних дилем, пов'язаних із включенням/виключенням до мереж, доступом/недоступом до засобів існування та капіталу вразливих категорій населення.

4. Як основу концепції соціальної стійкості людини в громаді приймаємо чинники, виокремлені в аспектах гуманітарних наук:

- наявність кількості горизонтальних і вертикальних зв'язків кожної людини в громаді, достатньої для забезпечення її життєдіяльності в умовах загроз;

- усвідомлення кожним представником громади необхідності згуртованості в міцну духовну спільноту;

- осмислення стійкості заради загального колективного блага;

- демократичне управління в громаді, що передбачає участь і права людини.

Ці чинники пов'язані із індивідуальним і сукупним вибором людей у громаді. При цьому теоретично можливим є вибір на користь чинників протилежного значення, тобто чинників накопичення вразливості людини в громаді.

5. Механізми соціологічного опитування, фокус-групового інтерв'ю, стратегічної сесії запропоновані як практичні механізми виявлення специфіки та наявного рівня розвитку соціальної стійкості людини в кожній конкретній територіальній громаді. Саме із застосуванням цих механізмів можуть бути виявлені наявні у людей потреби та ресурси, обґрунтовані управлінські рішення, потрібна нормативна документація, інформаційна та педагогічна діяльність для розвитку соціальної стійкості людини в територіальній громаді.

Як напрями подальших досліджень передбачено розроблення механізмів забезпечення динаміки розвитку від зафіксованого в соціологічному дослідженні значення до соціальної стійкості, що відповідає потужності наявних викликів.

РЕКОМЕНДАЦІЇ

Виконане інтердисциплінарне дослідження, розроблена концепція соціальної стійкості людини в громаді та отримані висновки дають підстави для формулювання рекомендацій з метою розвитку соціальної стійкості людини громаді.

Для суб'єктів ухвалення рішень на всіх рівнях

Доцільним представляється усвідомлення імовірнісного характеру поведінки людини в ситуації загрози життю і сталому розвитку – можлива як реакція, що призводить до розвитку стійкості, так і накопичення вразливості. Стосовно різних суб'єктів потрібне не стільки загальне визнання їх як стійких чи вразливих, скільки конкретне співставлення міри їх стійкості та вразливості із потужністю наявних загроз. Оцінка реальної ситуації загроз потребує оперативного збору та аналізу даних як основи для ухвалення рішень, спрямованих на розвиток соціальної стійкості людини в громаді.

Стратегічне управління потребує розуміння того, що соціальна стійкість є не стільки кінцевою метою, скільки необхідною умовою для досягнення благополуччя. У відповідності до цього «Цілі сталого розвитку» та передбачений в них принцип «не залишаючи нікого осторонь» вбачаються визначальними в стратегічному управлінні територіальних громад. Стратегія громад має пропонувати бачення майбутнього, а власний розвиток забезпечувати через прийняття змін, адаптацію до них та трансформацію. Стратегування в умовах невизначеності має включати застосування нових креативних підходів для вирішення актуальних проблем.

Демократичні практики, ґрунтовані на партиципації і такі, що сприяють інклюзії та унеможливають виключення вразливих соціальних груп, мають розглядатися як необхідні умови досягнення соціальної стійкості кожної людини в громаді. Має бути докладено зусиль для створення та змістовного наповнення громадських просторів як просторів забезпечення соціальної стійкості людини в громаді.

Для розробників нормативно-правових документів

Доцільним представляється звернути увагу на те, що в українській нормативно-правовій базі, в контексті соціальних послуг застосовується поняття «вразливість» за відсутності поняття «стійкість», наявні шкали вразливості за відсутності шкал стійкості. Відповідним чином доцільним представляється введення в нормативно-правові документи щодо соціальних послуг поняття «стійкість» і відповідних шкал стійкості людини та сім'ї, узгодження їх із показниками спроможності територіальних громад, а також передбачення заходів (інституційного, комунікаційного, організаційного характеру) в напрямку посилення соціальної стійкості людини в громаді в умовах невизначеності та кризи.

Для засобів масової інформації

Доцільним є фіксація позитивного досвіду стійкості в ситуації загрози життю та сталому розвитку всіх суб'єктів, включаючи територіальні громади як суб'єкти стійкості.

Роль ЗМІ в умовах екзистенційних викликів вбачається в згуртуванні суспільства навколо спільних ціннісних орієнтацій. При цьому згуртування має відбуватися на гуманістичних ідеях, а також сприяти осмисленню стійкості заради загального колективного блага.

Також доцільним є просування ідеї про динамічність та змінність світу, в якому невизначеність та турбулентність є нормою розвитку.

Для педагогічної спільноти

Феномен «соціальна стійкість» має знайти своє відображення як актуальний зміст освіти, із забезпеченням наступності його опрацювання у шкільній та професійній освіті, а також освіті дорослих з особливим акцентом на розвиток якостей самоорганізації, особистих практичних навичок до подолання, адаптації, трансформації, відкритості до нового. Поряд з цим освіта має бути спрямована на підтримку єдності та згуртованості, поваги та цінності власної самобутності.

Застосування історичного досвіду в системі освіти має бути спрямоване на бачення майбутнього, а не лише вивчення минулого.

Для аналітичних центрів

Для розвитку соціальної стійкості людини в громаді потрібні оперативні дані щодо стійкості та вразливості з подальшим сценарним плануванням зміцнення соціальної стійкості. Доцільними представляються дослідження на основі уніфікованих показників, наприклад, на основі The Connor-Davidson Resilience Scale (CD-RISC), шкали стійкості за Т. Cannon, шкали соціальної згуртованості за W. Easterly, при тому, що означене має спиратися на визнання принципової важливості унікальних дослідницьких підходів різних аналітичних центрів.

ПЕРЕЛІК ДЖЕРЕЛ ПОСИЛАННЯ

1. Clark S.G., Wallace R.L. Integration and interdisciplinarity: concepts, frameworks, and education. *Policy Sciences*. 2015. 48(2): 233–255 // DOI: 10.1007/s11077-015-9210-4
2. Glavovic B., Scheyvens R., Overton J. Waves of Adversity, Layers of Resilience: Exploring the Sustainable Livelihoods Approach. *Contesting Development: Pathways to Better Practice, Proceedings of the Third Biennial Conference of the Aotearoa New Zealand International Development Studies Network*. 2002: 289–293 // <https://www.academia.edu>
3. Keck M., Sakdapolrak P. What is social resilience? Lesson learned and ways forward. *Erdkunde*. 2013: 67(1): 5–19. // <https://www.researchgate.net>
4. Saja A.A.M., Teo M., Goonetilleke A., Ziyath A.M. A Critical Review of Social Resilience Properties and Pathways in Disaster Management. *International Journal of Disaster Risk Science*. 2021. 12: 790–804 // <https://link.springer.com>
5. Obrist B., Pfeiffer C., Henley R. Multi-layered social resilience: a new approach in mitigation research. *Progress in Development Studies*. 2010. 10(4): // DOI: 10.1177/146499340901000402
6. Transforming our world: the 2030 agenda for sustainable development. A/RES/70/1f. New York: United Nation. 2015 // <https://sdgs.un.org/>
7. UN Common Guidance on Helping Build Resilient Societies. 2020 // <https://unsdg.un.org>
8. Bohle H-G. Soziales oder unsoziales Kapital? Das Sozialkapital-Konzept in der Geographischen Verwundbarkeitsforschung. *Geographische Zeitschrift*. 2006. 93(2): 65–81.
9. Connor K.M., Davidson J.R.T. Development of a New Resilience Scale: The Connor-Davidson Resilience Scale. *Depression and anxiety*. 2003. 18: 76–82 // <https://onlinelibrary.wiley.com>
10. Cannon T. Reducing People's Vulnerability to Natural Hazards: Communities and Resilience. WIDER Working Paper Series RP2008-34, World Institute for

- Development Economic Research (UNU-WIDER). 2008 // <https://www.academia.edu>
11. Easterly W., Ritzen J., Woolcock M. Social Cohesion, Institutions and Growth. *Economics and Politics*. 2006. 18(2): 103–120.
  12. Olwig M.F. Multi-sited resilience: the mutual construction of “local” and “global” understandings and practices of adaptation and innovation. *Applied Geography*. 2013. 33: 112–118 // DOI: 10.1016/j.apgeog.2011.10.007
  13. Greiner C., Sakdapolrak P. Rural-urban-migration, agrarian change and the environment in Kenya. A critical review of the literature. *Population & Environment*. 2012. 34(4): 524–553 // DOI:10.1007/s11111-012-0178-0
  14. Walker B.H., Salt D. Resilience thinking: sustaining ecosystems and people in a changing World. Washington, D.C., 2006. 175 p. // <https://static1.squarespace.com>
  15. Франко І. Сербські народні думи і пісні. Зібрання творів. У 50-и т. К.: Наукова думка. 1980. Т. 26: 59.
  16. Франко І. Пісні й дума про Серп'ягу (Івана Підкову) (1578). Зібрання творів. У 50-и т. К. Наукова думка. 1984. Т. 42.
  17. Набитович І. Етнопсихологія українців у літературно-критичній рецензії Дарії Віконської. *Формування національних основоположних підстав сучасного українського народознавства та літературознавства: збірник наукових статей*. Випуск I / упоряд. О. Вертій, О. Новікова. Київ: Українська літературна газета. 2018: 163–176.
  18. Янів В. Нариси до історії української етнопсихології. Мюнхен. Український Вільний Університет. 1993. 319 с.
  19. Українські народні думи. Том перший корпусу. Тексти № № 1–13 і вступ Катерини Грушевської. Х. 1927. 166 с.
  20. Набок М., Мухаммад Абу Хамеда. Порівняльний аналіз національних картин світу в українській та арабській усній народній творчості. *Традиційні музичні інструменти кобзарів і лірників: Матеріали науково-практичної*

- конференції з міжнародною участю. Харків/ Видавець Олександр Савчук. НЦНК «Музей Івана Гончара». 2017: 88–93.
21. Руденко Ю. Українська козацька педагогіка: витоки, духовні цінності, сучасність. К. МАУП. 2007. 342 с.
22. Яворницький Д. І. Історія запорізьких козаків. Т. II. К.: Наукова думка. 1990.
23. Донцов Д. Дух нашої давнини. Мюнхен. Монреаль. 1951. 341 с.
24. Корпус контекстів зі словом *resilience* як іменем концепту СТІЙКІСТЬ // https://drive.google.com/file/d/1oFOzQW_o6Zu7NoDvcWIHhK-rNCMfX3zd/view?usp=sharing
25. Жаботинская С.А. Имя как текст: концептуальная сеть лексического значения (анализ имени эмоции). *Когниция, коммуникация, дискурс*. 2013. 6. 47–76 // https://drive.google.com/file/d/1q_eSalE4gH9pIoKBsiLx6bmHXNH3zVeN/view
26. Rationing in the United Kingdom // http://military.wikia.com/wiki/Rationing_in_the_United_Kingdom
27. Remembering life in England during World War II // http://www.jewishmag.com/136mag/uk_rationing/uk_rationing.htm
28. Продовольственные проблемы в Англии. Вторая мировая война // <https://foto-history.livejournal.com/10737675.html>
29. Sources for the history of London 1939–1945 // <https://www.history.ac.uk/ihr/Focus/War/londonRation.html>
30. Платошкин Н. Н. Обеспечение населения Германии продуктами питания в годы Второй мировой войны. *Военно-исторический журнал*. 2011. 7: 54.
31. Итоги Второй мировой войны. Выводы побеждённых. [Пер. с нем. Л.К. Камоловой]. СПб.; М. 1998.
32. Осокина Е.А. За фасадом «сталинского изобилия»: распределение и рынок в снабжении населения в годы индустриализации. 1927–1941. М. 1999. 271 с.

33. Эмирханов И.А. Продовольственный вопрос в повседневной жизни гражданского населения Европы в условиях Второй мировой войны: СССР, Германия, Великобритания (сравнительный анализ). *Manuskript*. 2018. 11(2): 240–244.
34. Залесский К.А. Цена победы. Быт в Германии в 1944 году // <https://diletant.media/articles/32036523/>
35. Ernährung, essen und trinken 1944 // <https://chroniknet.de/extra/zeitgeschichte/1944-kalorienzufuhr-anstelle-von-gaumenfreuden/>
36. Ernährung, essen und trinken 1945 // <https://chroniknet.de/extra/zeitgeschichte/1945-nahrungsmittelnot-waechst/>
37. Высоцкий В.Н. Западный Берлин. М. 1971.
38. Орлов И. Б. Становление системы государственного централизованного нормированного распределения в СССР (1941–1943 гг.). Великая Отечественная война в пространстве исторической памяти российского общества. *Материалы Международной научной конференции*. 2010.
39. Кринко Е.Ф. Карточная система и регламентация потребления советских граждан в 1941–1945 гг. *Сумський історико-архівний журнал*. 2012. 16-17: 149–155.
40. Кузнецова О.Д., Аверченко М.А. Организация продовольственного снабжения в годы Великой Отечественной войны. *История и политические науки*. 2015. 3: 52–67.
41. Орлов И.Б. Советская повседневность: исторический и социологический аспекты становления. М. 2010.
42. Великая Отечественная война 1941–1945: энциклопедия. М. 1985.
43. История социалистической экономики СССР. В 7 т. Т.5. Советская экономика накануне и в период Великой Отечественной войны. 1938–1945 гг. М., 1978.

44. Хлеб войны лёгким не бывает // <https://topwar.ru/61103-hleb-voyny-legkim-ne-byvaet.html>
45. Степанов В.В. Образный компонент концепту СТІЙКІСТЬ: корпусне дослідження американського дискурсу. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія "Філологія"*. 2022. 56: 135–140 // <https://doi.org/10.32841/2409-1154.2022.56.30>
46. Костенко А.М., Світайло Н.Д., Купенко О.В., Теслик Н.М., Сахно К.С., Євсєєва Г.В., Приступа М. Оцінка соціальної стійкості територіальних громад Сумської області. Аналітичний звіт. 2022. 65 с.
47. Костенко А.М., Купенко О.В., Світайло Н.Д., Кальченко Л.В., Пехота О.М., Сахно К.С., Євсєєва Г.В. Гендерні аспекти соціальної стійкості : Аналітичний звіт. 2022. 56 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

Статті:

1. Козинцева Т.О., Костенко А.М., Купенко О.В. Алгоритми формування стійкості особистості в умовах постсучасності. *Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії*. 2022. № 43. С. 47–53. URL: <https://doi.org/10.30970/PPS.2022.43.6>
2. Степанов В.В. Образний компонент концепту СТІЙКІСТЬ: корпусне дослідження американського дискурсу. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія "Філологія"*. 2022. № 56. С. 135–140. URL: <https://doi.org/10.32841/2409-1154.2022.56.30>
3. Степанов В.В., Носова А.С. Метафоризація концепту УКРАЇНА в сучасному американському публіцистичному дискурсі. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія "Філологія"*. 2022. № 57. С. 82–87. URL: <https://doi.org/10.32841/2409-1154.2022.57.21>
4. Kostenko A.M., Kozyntseva T.O., Opanasiuk V.V., Kubatko O.V., Kупенко O.V. Social resilience management of Ukrainian territorial communities during the Covid-19 pandemic. *Problems and Perspectives in Management*. 2022. № 20(3). P. 1–11. URL: [http://dx.doi.org/10.21511/ppm.20\(3\).2022.01](http://dx.doi.org/10.21511/ppm.20(3).2022.01) (БД Scopus)
5. Lebid A.E., Medvid O.M., Nazarov M.S. Information Security of UN Sustainable Development Goals Implementation. *International Journal of Media and Information Literacy*. 2022. № 7(2). P. 487 – 498. (БД Scopus)
6. Набок М. Янковська Ж. Національна своєрідність потрактування образу землі в українських народних думах та творчості Василя Стефаника: психологічний аспект. *Rusin*. 2022. № 67. С. 304–325. URL: <https://www.scopus.com/record/display.uri?eid=2-s2.0-85140918322&origin=resultslist&sort=plf-f> (БД Scopus)

Тези:

7. Набок М. Духовно-світоглядна основа народної поезії українців. *Матеріали Міжнародної конференції «Innovative trends of science»*. 26–29 квітня 2022 р. Греція. С. 397–99.
8. Nabok M., Zaitseva S. Family-centrism as one of the principles of studying Ukrainian folk dumas. *Матеріалами I Міжнародної науково-практичної конференції «Technologies and strategies for the implementation of scientific achievements»*. 27 травня 2022. Стокгольм. С. 108–109.

9. Набок М. Поняття «своє – чуже» в системі етнокультурних цінностей (на основі відгуків іноземних студентів). *Наукова спільнота студентів XXI століття : матеріали V Всеукраїнської науковопрактичної студентської онлайн-конференції* / упоряд. : О.П. Сидоренко, С.С. Зайцева, Т.Г. Чернишова. Суми : Сумський державний університет. 2022. С. 44–48.
10. Гончаренко А.В. Соціальна стійкість та продовольче забезпечення населення Великої Британії у період Другої світової війни 1939-1945 рр. *Матеріали VII Міжнародної науково-практичної конференції «Право і суспільство: актуальні питання і перспективи розвитку»*. 8 грудня 2022 року. Полтава: Астроя. 2022. С. 12–14.

Монографії:

11. Набок М., Саєб Амлех. Первні та особливості потрактування ідеї роду в українських народних думках невільницького циклу та арабському фольклорі. *Формування національних основоположних підстав сучасного українського народознавства та літературознавства: колективна монографія*. Випуск II. Київ-Мюнхен. 2022. С. 260–276.
12. Сушкова О.М., Медвідь О.М. Прагмалінгвальний потенціал світових новин. *Innovative pathway for the development of modern philological sciences in Ukraine and EU countries : Scientific monograph*. Volume 3. Riga, Latvia : “Baltija Publishing”. 2022. P. 241–265.
13. Ковальова Т., Сушкова О. Соціально-чутлива комунікація як модель толерантного діалогу в українському інформаційному просторі. *The theory of studying spirituality, writing, features of languages of different peoples and generalization of acquired knowledge: collective monograph*. Boston : Primedia eLaunch, 2022. P. 6-23. Available at : DOI – 10.46299/ISG.2022.MONO.PHILOL.1

Рекомендовано до видання:

14. Гуманітарні засади соціальної стійкості людини в громаді: монографія / за ред. О.В. Купенко, А.Є. Лебеда, Н.Д. Світайло. – *протокол № 4 від 20 жовтня 2022 року Вченої ради Сумського державного університету*.

Прийнято до друку

Статті:

- 15.Набок М. Янковська Ж. Земля як код духовної стійкості: порівняльний аналіз образу землі в новелах В. Стефаніка та В. Ткачука». *Slavia Orientalis*. (БД Scopus)
- 16.Купенко О.В., Козинцева Т.О., Костенко А.М., Світайло Н.Д. Обґрунтування інтеграційної рамки для інтердисциплінарного дослідження поняття «соціальна стійкість людини в громаді». *Epistemological Studies in Philosophy, Social and Political Sciences*. 2022.
- 17.Пехота О.М., Купенко О.В. Соціальна стійкість сім'ї як пріоритет освіти дорослих в умовах воєнного стану. *Освіта дорослих: теорія, досвід, перспективи*. 2022.

Зарубіжна колективна монографія (Польща):

- 18.Набок М. Зайцева С. Національна стійкість в духовному просторі міжкультурного діалогу. *Сучасні проблеми забезпечення якості життя в глобалізованому світі: колективна монографія*. м. Ополе

Подано заявки на авторські свідоцтва:

- Літературний твір «Термінологічний глосарій до теми соціальна стійкість» (Купенко Олена Володимирівна, Степанов Віталій Валерійович, Козинцева Тетяна Олександрівна);
- Науковий твір «Концепція соціальної стійкості людини в громаді» (Купенко Олена Володимирівна, Лебідь Андрій Євгенійович, Світайло Ніна Дмитрівна, Костенко Андріана Миколаївна, Козинцева Тетяна Олександрівна, Сушкова Олена Миколаївна, Набок Марина Миколаївна, Степанов Віталій Валерійович, Гончаренко Анатолій Володимирович)